DEEL I

Aeneas, de stamvader

Frederico Barocci, Aeneas' vlucht uit Troje,
Museo e Galleria Borghese, Rome

De vlucht uit Troje

Midden in de nacht schrok Aeneas, de zoon van Anchises en de liefdesgodin Venus, wakker in het huis van zijn vader. Een dreigend, aanzwellend geluid had zijn slaap verstoord. Ongerust ging hij het dak op vanwaar hij een goed uitzicht had over Troje. Wat zich daar voor zijn ogen afspeelde, was zo ontzettend dat hij terstond klaarwakker was. Overal zag hij brandende huizen, vluchtende mensen en Griekse strijders die iedereen op hun weg doodden.

Een ogenblik lang kon hij niet bevatten wat hij zag. Toen wendde hij zijn blik naar de stadspoort en zag dat die wijd open stond terwijl steeds meer vijanden Troje binnenstroomden, opgezweept door de aanvoerders die zich verzameld hadden bij het grote, houten paard dat de vorige dag in triomf de stad was ingehaald. Tot zijn verbijstering ontwaarde Aeneas aan de buik van het gevaarte de neergelaten deur van een luik. Als een bliksemflits drong de gruwelijke waarheid tot hem door. Het paard was dus geen wijgeschenk geweest, maar een list van de Grieken!

Intussen werd het geraas van het strijdgewoel almaar luider en bereikten de kreten van de stervenden het huis vanwaar Aeneas de nakende ondergang van zijn geliefde stad aanschouwde. Zonder zich nog een ogenblik te bedenken stormde hij naar beneden, greep zijn wapens en snelde naar de burcht van koning Priamos. Onderweg ontmoette hij tientallen gewapende Trojanen die zich onmiddellijk onder zijn bevel schaarden en vechtend baanden zij zich een weg naar het paleis. Overal om hen heen werd er gemoord, geplunderd en gebrandschat.

Bij de burcht namen de gevechten nog in hevigheid toe. Aeneas en zijn makkers mengden zich in de strijd, maar konden niet voorkomen dat koning Priamos gedood werd door Neoptolemos, de zoon van Achilles, en dat verschillende prinsessen, onder wie de ongelukkige Kassandra, als gevangene werden meegevoerd. Overal in het paleis weerklonken de jammerklachten van vrouwen, de kreten van neergestoken dienaars, het gehuil van moeders die hun kinderen voor hun ogen zagen sterven.

Hoezeer Aeneas en zijn groep zich ook verweerden, de overmacht was te sterk en de een na de ander vielen zijn makkers onder de zwaarden van de Grieken. Alleen overgebleven, uitgeput en aan wanhoop ten prooi, kreeg Aeneas plotseling een verschijning van zijn goddelijke moeder. Zij beval hem om het hopeloze gevecht te staken en op zoek te gaan naar zijn vader, zijn vrouw Creusa en zijn zoontje Ascanius. Troje was verloren en zijn dood, hoe moedig en onzelfzuchtig ook, was van geen enkel nut.

Terwijl de eens zo trotse stad om hem heen te gronde ging, haastte Aeneas zich naar het huis van Anchises. Hij stormde de woning binnen en riep iedereen toe om hem te volgen. Zijn vader echter, die verlamd was, weigerde mee te gaan. Liever dan te vluchten, verklaarde hij, wilde hij al strijdend met Troje ten onder gaan.

Aeneas verkeerde een ogenblik in tweestrijd, maar door zijn vaders onverzettelijkheid zag hij zich verplicht opnieuw zijn wapens op te nemen. Zijn vrouw viel voor hem neer en terwijl ze zijn knieën omklemde, smeekte ze hem om te blijven. Op hetzelfde ogenblik verscheen een wonderlijk schouwspel voor hun ogen. Aan de kruin van Ascanius ontsteeg een zwevend licht, een vlam die zonder hem te schaden zijn hoofdhaar omringde. Aeneas en Creusa wilden verschrikt het vuur blussen, maar Anchises hield hen tegen, richtte zijn blik naar omhoog en smeekte Jupiter om dit teken te bekrachtigen. Tegelijkertijd weerklonk er een hevige donderslag en een ster verscheen aan de donkere hemel die als een te volgen weg een heldere streep trok van boven het huis naar de bergen. Meteen gaf Anchises zijn voornemen om te blijven op en verklaarde zich bereid om zijn zoon te volgen.

Terwijl het gedruis van de brandende stad dichterbij kwam, beval Aeneas de dienstboden om zich te verzamelen op een heuvel buiten de stad waarop een oude tempel van Ceres stond en daar op hem te wachten. Hij nam zijn verlamde vader, die de penaten droeg, op zijn rug en met zijn rechterhand voerde hij de kleine Ascanius met zich mee. Creusa volgde hen op de voet.

Door smalle steegjes die nog gespaard gebleven waren van het Griekse geweld, bereikten zij een verlaten stadspoort. Daar ontdekte Aeneas tot zijn ontzetting dat Creusa zich niet meer bij hen bevond. Meteen liet hij zijn vader en zijn zoontje achter en holde terug. De Grieken hadden intussen zijn ouderlijk huis in brand gestoken en op het gevaar af te worden opgemerkt, riep Aeneas over het lawaai heen de naam van zijn vrouw. Er kwam geen antwoord, zij leek wel van de aardbodem verdwenen. Vertwijfeld rende hij door de straten en stormde de huizen binnen, telkens opnieuw Creusa's naam roepend.

Ineens verscheen voor zijn ogen de schim van zijn vrouw. Aeneas' adem stokte in zijn keel terwijl hij haar hoorde zeggen dat hij zich in veiligheid moest brengen en hun zoontje moest redden van de woede van de Grieken. Aeneas was met stomheid geslagen en wilde haar omarmen, maar het beeld vervaagde en verdween in het niets. Hij begreep dat hij Creusa nooit meer zou weerzien en rende terug naar de stadspoort terwijl de tranen over zijn wangen rolden.

Op de heuvel met de Cerestempel troffen zij tot hun verbazing een groot aantal Trojanen aan die ook ontsnapt waren aan de bloeddorst van de Grieken. Zonder uitzondering verklaarden zij zich bereid om Aeneas te volgen en met zijn vader op zijn rug leidde Aenaes de groep de heuvels in, terwijl Lucifer over de Ida oprees.

De penaten

Aeneas' vader, Anchises, neemt **de penaten** (*penates*) mee uit Troje. Zij zijn de beschermers van de voorraad (*penus*), de beschermgeesten die waakten over de voorspoed van de familie, samen met **de laren** (lares), de huisgoden en **de manen** (*manes*), de geesten van de voorouders.

Ook een stad had haar penatenbeelden. In Rome werden zij aan de staatshaard in de Vestatempel vereerd. Beambten moesten bij Jupiter en de penaten hun eed afleggen. **Vesta** (gelijkgesteld met de Griekse Hestia) was de godin van het haardvuur, het familieleven en het huiselijke geluk, die zowel in afzonderlijke huizen als in de haard van de staatstempel werd vereerd. Als symbool van de eenheid van de staat onderhielden zes priesteressen, de vestaalse maagden, een eeuwig vuur in de Vestatempel dat volgens de overlevering door Aeneas uit Troje was meegebracht. De vestaalse maagden legden de gelofte van kuisheid af; bij overtreding werden zij levend begraven. Tijdens de *Vestalia* op 9 juli offerden gehuwde vrouwen brood en vruchten bij de staatshaard.

Stata Mater was de godin die tegen brand beschermde. Zij werd soms met Vesta vereenzelvigd.

Zijn penaten opzoeken: naar zijn eigen huis gaan

Venus, de moeder van Aeneas

Venus was oorspronkelijk de godin van de lente en de tuinen, die de planten groeikracht en schoonheid verleende. Nadat ze met de Griekse Aphrodite was gelijkgesteld, werd ze de godin van de vruchtbaarheid, de liefde en de lente. Bij de Romeinen bekommerde zij zich ook om de hygiëne en daarmee om de gezondheid en de schoonheid.

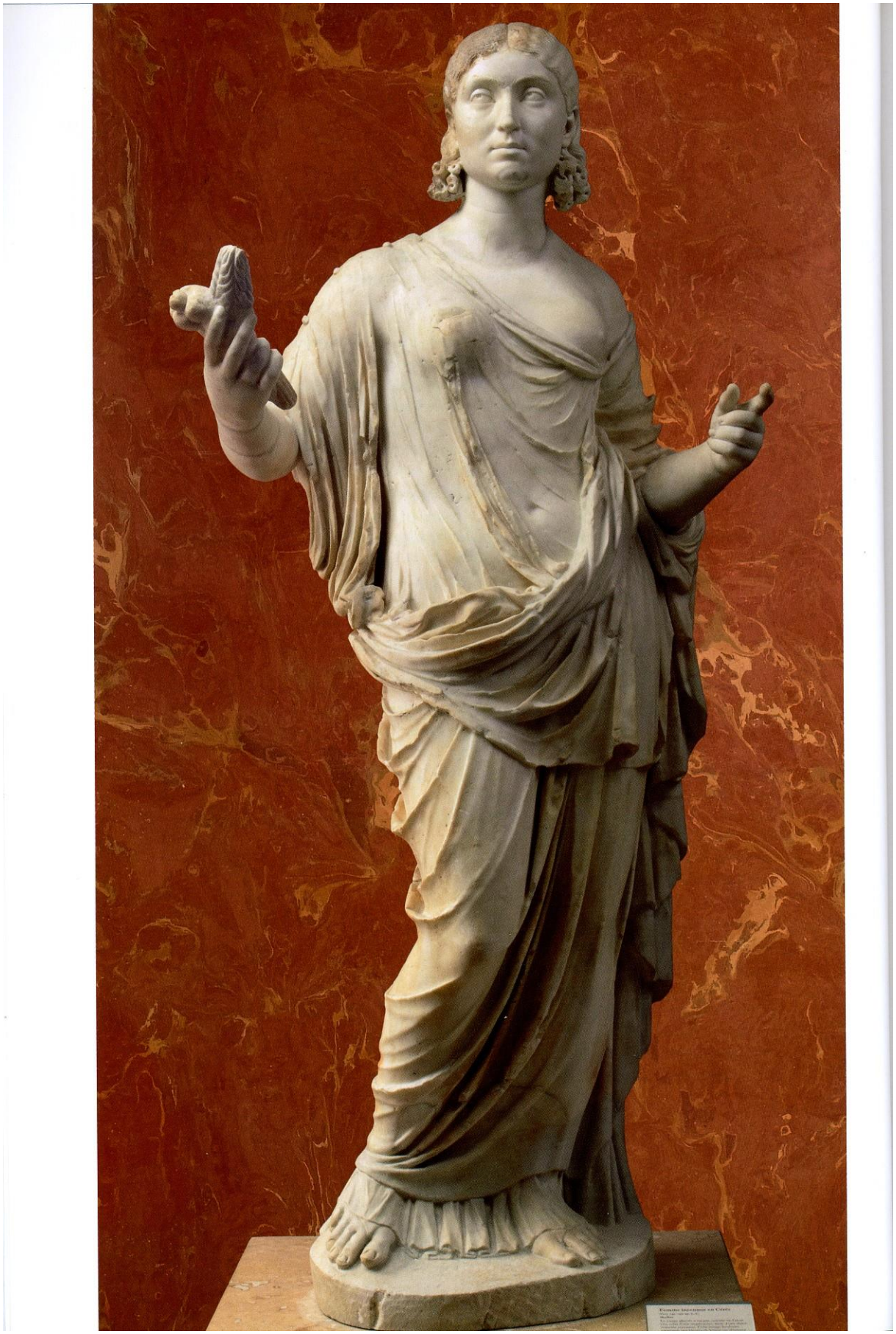
Dat zij de moeder was van **Aeneas** werd overgenomen uit de Griekse mythologie. Daarin wordt verteld hoe Aphrodite ooit een verhouding had met Anchises, een kleinzoon van de Trojaanse koning Ilos. Uit die relatie werd Aeneas (Aineias) geboren, die via zijn moeder een goddelijke afkomst had en via zijn vader een koninklijke. Aphrodite liet Anchises beloven om aan niemand iets te vertellen over hun liefde, maar een tijd later pochte de dronken Anchises tijdens een feestmaal over de gunsten die de liefdesgodin hem had geschonken. Woedend over die woordbreuk wilde Zeus hem met zijn bliksem doden, maar Aphrodite wendde op het laatste ogenblik de dodende straal af, zodat Anchises enkel verlamd raakte. Vandaar dat Aeneas zijn vader op zijn rug de stad moest uitdragen.

Suadela (de Griekse Peitho) was de godin van de overredingskracht, in het bijzonder in de liefde. Zij was een volgelinge (of dochter) van Venus. **Stimula** (de Griekse Semele) deed de hartstocht bij vrouwen opkomen.

Venus werd vaak vergezeld door de drie **Gratiae**, de Romeinse naam voor de Chariten, die schoonheid, vreugde en scheppingskracht aan goden en mensen schonken.

Een andere zoon van Venus was **Amor** of **Cupido** (bij de Grieken Eros). Hij werd voorgesteld met vleugels en droeg een boog waarmee hij pijlen afschoot naar hen die hij met liefde wilde vervullen. Woorden en termen die naar de Latijnse benamingen van de liefdesgoden verwijzen, zijn talrijk:

Een venus: een schoonheid
Aan Venus offeren: zich aan de liefde overgeven
Een venusberg of -**heuvel**: een schaamheuvel
Een venusdienaar: een wellusteling
Venusdienst: wellustig leven
Een venusdier: een ontuchtige vrouw, een hoer
Een venusjonker: een losbandige jongeling
De venuskwaal: geslachtsziekte
Een venuspriesteres: een hoer
Een venustempel: een bordeel
Een venerische ziekte: een geslachtsziekte
Gratie: bevalligheid
Gracieus: bevallig
Amoureus: verliefd
Amoretten: liefdesgodjes

De tempel van Ceres

Op de heuvel waar Aeneas met zijn dienstboden afspreekt, zo vertelt **Publius Vergilius Maro** (70-19 v.Chr.) in de *Aeneis*, stond een oude tempel van **Ceres**. Ceres was een oud-Italische godin van de akkerbouw en van het graan, later gelijkgesteld met de Griekse Demeter, de moeder van Persephone, bij de Romeinen **Proserpina** genoemd. Zij had een tempel op de Aventinus en werd gevierd tijdens de *Cerealia* van 12 tot 19 april. Haar attributen zijn een scepter, een mand met bloemen en vruchten of korenaren.

De godinnen **Segetia**, **Seia** en **Tutilina** beschermden het graan van het zaaien tot het oogsten, terwijl **Hostilina** voor de goede ontwikkeling van de aren zorgde.

Ceres beschermde ook de graanhandel en werd vereerd samen met **Liber**, de oud-Italische god van voortplanting en groeikracht van de natuur (naderhand gelijkgesteld met Dionysos en daarom ook de god van de wijnbouw) en met zijn gezellin **Libera** (gelijkgesteld met Proserpina). Tijdens de *Liberalia* op 17 maart legden jongens van zeventien hun *toga praetexta* af en namen de *toga virilis* (of *toga alba*, *toga pura*) aan.

Tellus, die overeenkwam met de Griekse Gaia, was de godin van de aarde, Moeder Aarde of *Terra Mater*, die de aarde als oerbegrip vertegenwoordigde. Zij was gehuwd met **Caelus** (de Griekse Ouranos). Verwant met Tellus was **Dea Dia**, de godin van de groeikracht, die gelijkgesteld werd met Ceres.

Cerealiën: graangewassen, granen
Cereals: ontbijtgranen
Tellurisch: tot de aarde behorend

Lucifer

Wanneer Aeneas met de zijnen de heuvels intrekt, verschijnt **Lucifer** boven de Ida. Lucifer was de lichtdrager, de Morgenster, de zoon van **Aurora**, de godin van de dageraad, die gelijkgesteld werd met de Griekse Eos. De Avondster werd **Vesper** genoemd, overeenkomstig met de Griekse Hesperos. De maangodin **Luna** (= de Griekse Semele) had een tempel op de Aventinus. De zonnegod **Sol** (= de Griekse Helios) werd op de Quirinalis vereerd en was tevens de beschermer van de renbaan.

Het Nederlandse woord **lucifer** komt van het Latijnse *lucifer*, licht brengend. De naam werd toegepast op de duivel naar aanleiding van Jesaja 14,12 waarin de vorst van Babel vergeleken wordt met de uit de hemel gevallen Morgenster.

In het Nederlands herinneren volgende woorden aan deze godheden: **aurora** (morgenrood, dageraad), **lunatiek** (maanziek), **solair** (betreffende de zon), **vespers** (op één na laatste van de daggetijden van het brevier).

Beeld van Ceres, Musée du Louvre, Parijs

Cephalus en Procris

Publius Ovidius Naso (43 v.Chr.-17 n.Chr.) vertelt in zijn *Metamorphoses* hoe Aurora, de godin van de dageraad, verliefd werd op de knappe **Cephalus**: tijdens een jachtpartij ontvoerde Aurora de bevallige Cephalus en probeerde hem te verleiden, maar haar pogingen liepen op niets uit. De jongeman bleef trouw aan zijn vrouw **Procris**. Teleurgesteld liet Aurora hem uiteindelijk gaan, maar niet nadat ze twijfel gezaaid had in Cephalus' hart over Procris' trouw. Voor alle zekerheid nam Cephalus een andere gedaante aan met de hulp van Aurora. Procris wees echter de toenaderingspogingen van de knappe vreemdeling af. Toen beloofde de onherkenbare Cephalus haar een fortuin in ruil voor één nacht vol hartstocht. Procris twijfelde even en verontwaardigd onthulde Cephalus zijn ware identiteit. Er volgde een heftige ruzie die echter gauw werd bijgelegd. Van Procris kreeg Cephalus als verzoeningsgeschenk een prachtige werpspies en een hond cadeau waarmee hij dagelijks op jacht ging. Op een warme dag rustte Cephalus uit in de schaduw en zong een loflied op de verkoelende bries die over zijn gezicht streek. Een man die toevallig in de buurt was, dacht dat Cephalus een nimf het hof maakte en vertelde Procris wat hij had gehoord. Hevig verontrust volgde Procris de volgende dag haar man die weer op jacht ging. Na een tijdje zocht Cephalus een schaduwrijke plek op en prees opnieuw de bries. Ineens hoorde hij gekreun en geritsel in de struiken. In de veronderstelling dat het een wild dier was, gooide Cephalus onmiddellijk zijn speer in de richting van het geluid. Tot zijn ontzetting ontdekte hij dat hij Procris dodelijk in de borst getroffen had. Hij knielde bij haar neer en hield haar in zijn armen terwijl ze de geest gaf.

De Romeinse dichter **Gaius Julius Hyginus** (64 v.Chr.-16 n.Chr.) vertelt in zijn *Fabulae* dat Procris op het verzoek van de vermomde Cephalus inging en met hem sliep. Pas daarna maakte Cephalus bekend wie hij was en ontmaskerde Procris als ontrouwe echtgenote. Procris vluchtte naar Kreta waar ze Diana haar wedervaren vertelde. Zij kreeg van de godin een jachthond en een speer die nooit miste. Als jongeman vermomd daagde Procris vervolgens Chepalus uit tot een jachtpartij en won van hem. Met de begeerde speer en de jachthond als beloning in het vooruitzicht verleidde ze Cephalus. In de slaapkamer kleedde ze zich uit en maakte zich bekend. Nu Cephalus zich ook ontrouw had getoond, verzoenden ze zich met elkaar, maar omdat Procris nog altijd vreesde dat Aurora haar man zou verleiden, volgde zij hem op een dag tijdens de jacht. Toen Cephalus de struiken zag bewegen, gooide hij zijn speer en doodde zijn vrouw.

In nog een andere versie, die van de Griek **Apollodorus** (2de eeuw n.Chr.) koopt een man, Pteleon, Procris om met een gouden kroon waarna ze het bed met hem deelt. Pteleon zou daartoe aangezet zijn door Cephalus omdat hij zijn vrouw niet vertrouwde. Procris reisde vervolgens af naar Kreta waar ze koning Minos van zijn geslachtsziekte genas en als beloning een jachthond kreeg en een speer die nooit miste. Die geschenken gaf Procris aan Cephalus en verzoende zich met hem.

John Flaxman, Aurora en Cephalus, Lady Lever Art Gallery, Liverpool

De omzwervingen van Aeneas

In Antrandos, aan de voet van de Ida, werd met man en macht begonnen aan de bouw van een vloot. Zodra die klaar was, staken de Trojanen in zee en na een voorspoedige tocht legden zij aan in Thracië waar Aeneas van plan was om een nieuwe stad te bouwen. Hij ging de heuvels in om een offer te brengen aan de goden en trok wat kornoelje en mirte uit de aarde om het altaar met loof te versieren. Tot zijn verbazing begonnen de takken te bloeden en ineens weerklonk een stem. Het bleek die van Polydoros te zijn, de jongste zoon van koning Priamos die op het einde van de oorlog uit voorzorg naar Thracië was gebracht, maar daar werd vermoord door koning Polymnestor. Aeneas vernam uit de mond van de dode wat er was gebeurd en na overleg met zijn vader, besloot hij dat ze niet in dit verraderlijke land konden blijven.

De schepen werden opnieuw in zee getrokken en na verloop van tijd bereikten zij het eiland Delos dat door de god Apollo aan de zeebodem was vastgeklonken. Koning Anius, een oude bekende van Anchises, ontving hen gastvrij. Aeneas bracht een offer in de tempel van Apollo en vroeg de god waar hij hen beval naartoe te gaan. Apollo antwoordde dat ze zich moesten vestigen in het land van hun voorouders. Anchises interpreteerde dat als het eiland Kreta, waarvan de Trojanen in oeroude tijden afkomstig waren. Opnieuw kozen zij de wijde zee.

Met de wind in de rug bereikten zij zonder problemen Kreta. Aeneas leidde de werkzaamheden aan de stad die hij wilde bouwen en tegelijkertijd werden stukken bos gerooid om akkers aan te leggen. Maar hun ijver werd in de kiem gesmoord, want de pest brak uit en velen stierven. Bovendien verdroogden de weilanden door de hitte en verschroeide de oogst. Ten einde raad vroeg Aeneas aan de penaten wat zij verkeerd gedaan hadden. Hij kreeg als antwoord dat hij de raad van Apollo niet goed begrepen had. Dardanos, de voorvader van de Trojanen, stamde immers af van een volk dat uit Hesperia kwam, later Italië genoemd. Daarheen moesten zij de steven wenden en een nieuwe woonplaats zoeken.

Anchises zag zijn vergissing in. Opnieuw ging men aan boord van de schepen, maar ditmaal bracht een storm hen uit koers. Drie dagen lang zwierven zij doelloos rond en belandden toen op de kust van de Strophaden, een eilandengroep in de Ionische Zee waar de harpijen hun woonplaats hadden. Aeneas en zijn mannen troffen er een kudde runderen aan. Ze slachtten enkele dieren en richtten een feestmaal aan, maar ze waren nog maar net begonnen toen de harpijen aangevlogen kwamen en met hun uitwerpselen het voedsel bevuilden. Er ontstond een gevecht tussen de monsters en de Trojanen tot Celaeno, de oudste van de harpijen, profeteerde dat Aeneas en zijn mannen weliswaar Italië zouden bereiken, maar niet nadat zij eerst van honger hun tanden in de tafels hadden gezet.

De Trojanen waren hiervan zo onder de indruk dat ze niet langer op het eiland wilden blijven. De scheepstouwen werden opnieuw losgegooid en de vloot stak in zee. Ze passeerden Ithaca, het eiland van de sluwe Odysseus, en gingen aan land in Epirus. Tot hun verbazing vernamen ze daar dat Helenos over de streek regeerde. Als een van de zonen van Priamos was hij na de val van Troje als slaaf door Neoptolemos, de zoon van Achilles, meegevoerd. Na diens dood was hij getrouwd met Andromache, de weduwe van Hector en de slavin van Neoptolemos.

Helenos had in Epirus een nieuw Troje gesticht waar hij Aenaes en zijn gevolg verheugd ontving. Omdat hij over zienersgaven beschikte, voorspelde hij Aeneas dat hij zijn nieuwe vaderland zou vinden op de plaats waar hij een grote zeug aantrof met dertig witte biggen. Hij raadde hem eveneens aan de zuidkust van Italië te vermijden, vermits zich daar vele Griekse steden bevonden, en zich vooral niet te wagen in de zeestraat van Sicilië die bewaakt werd door de monsters Charybdis en Scylla. Beter was het om een lange omweg te maken naar links en de kust aan de rechterkant te laten voor wat ze was. Maar vóór alles diende Aeneas offers te brengen aan de machtige Juno; alleen met haar hulp zou hij voet op Italiaanse grond zetten en in Cumae Apollo's profetes ontmoeten. Naar de voorspellingen van die Sibille diende hij zorgvuldig te luisteren.

Overladen met geschenken van goud en kunstig gesneden ivoor namen Aeneas en Anchises afscheid van Helenos en Andromache. Toen zij in de verte de zuidkust van Italië zagen liggen, brachten zij offers aan Juno en Minerva. Helenos' raad indachtig gingen zij niet aan land, maar voeren verder. Zij bereikten de zeestraat van Sicilië en wendden het roer naar links om niet ten prooi te vallen aan Charybdis en Scylla. Zodra het licht werd en Aurora de ochtendnevels had verjaagd, ontwaarden zij de bosrijke kust van Sicilië, het land van de Cyclopen.

Op het strand verscheen ineens een haveloze man, in lompen gehuld. Hij bleek een Griek te zijn, een veteraan van de Trojaanse Oorlog. Omdat de man smeekte om meegenomen te worden, trokken ze hem aan boord. Zijn naam was Achaemenides en hij was een metgezel geweest van Odysseus en met hem op het eiland terechtgekomen. Nadat zijn makkers de cycloop Polyphemos blind hadden gemaakt en overijld waren gevlucht, was de ongelukkige Achaemenides alleen op het eiland achtergebleven.

De man had nauwelijks zijn verhaal gedaan of de Trojanen zagen Polyphemos met zijn kudde schapen aankomen. In de hand droeg hij de pijnboom waarmee Odysseus zijn enige oog had doorboord. Brullend van pijn waste hij de bloedige oogholte met zeewater uit. Aeneas kapte ijlings de ankertouwen los en, gevolgd door de andere schepen, voeren ze verder langs de kust van Sicilië. Niet lang daarna overleed Anchises.

Jupiter

Jupiter, de oud-Italische licht- en hemelgod, de heerser over goden en mensen, was de belangrijkste van de drie Capitolijnse goden. Hij beschermde de staat en beheerste de donder en de bliksem, dus ook het weer, vandaar dat hij tijdens periodes van droogte aangeroepen werd om regen. Hij was de eedgod die iedereen die meineed pleegde met zijn bliksem bestrafte.

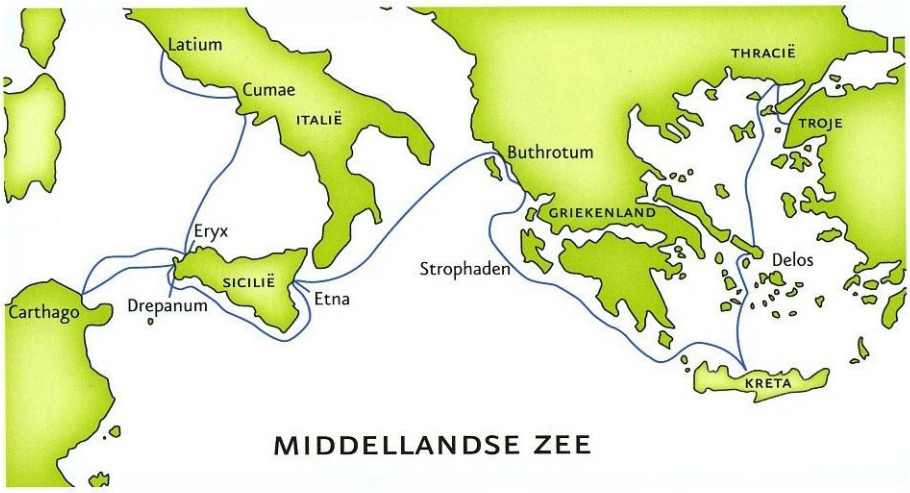
In de tempel op het Capitool, waar hij met Juno en Minerva werd vereerd, werden verdragen gepubliceerd, brachten veldheren offers voor ze ten strijde trokken en eindigden de triomftochten. Jupiter was ook de orakelgod die zijn wil openbaarde via wondertekenen. Naarmate de Griekse mythologie aan invloed won, werd hij gelijkgesteld met Zeus.

Terwijl Jupiter de god van het onweer overdag was, was **Summanus** de god van het nachtelijke onweer. Op 20 juni offerde men hem gebak.

Een jupiter: iemand die het opperste gezag heeft, iets wat geweldig groot is in zijn soort
Joviaal: gulhartig, hartelijk (van het Latijnse *Iovialis*, van Jupiter)

François Perrier, Aeneas en zijn mannen in gevecht met de harpijen, Musée du Louvre, Parijs

De route van Aeneas

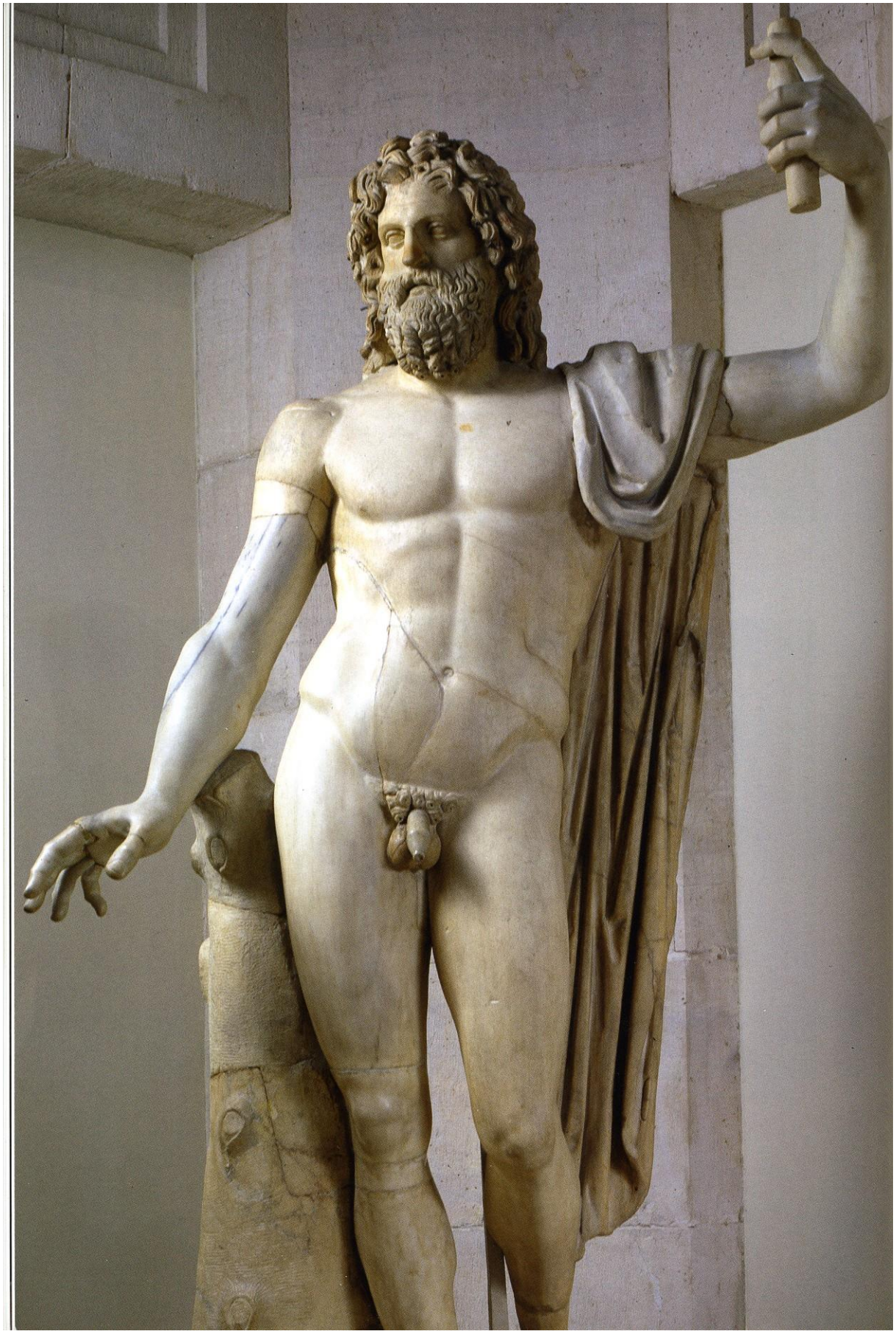
Juno

Juno was als oud-Romeinse godin de beschermster van de vrouw en van de vruchtbaarheid. Als dochter van Saturnus werd zij ook **Saturnia** genoemd. Iedere vrouw had haar juno zoals iedere man zijn genius had, een beschermgeest die hem tijdens het leven vergezelde. Als *Juno Lucina* was zij ook de beschermster van de geboorte. Haar bijnaam ontleende ze aan **Lucina**, de godin die de geboorte goed deed verlopen. Voorts beschermde zij de kuisheid, het gezin en het huwelijk.

Juno was tevens de stadsgodin van Rome, de beschermster van het Romeinse gebied. Samen met Jupiter en Minerva behoorde ze tot de drie Capitolijnse goden. In de mythologie was zij een dochter van Saturnus en Ops en de echtgenote van Jupiter, geheel overeenkomstig de Griekse Hera. Zij werd gevierd tijdens de *Matronalia* op 1 maart. De maand juni is naar haar genoemd en werd daarom door velen beschouwd als de meest geschikte maand om te trouwen.

Mantura (*manere* = blijven) en **Domitius** (*domus* = huis) waren twee godheden die de vrouw in het huis van haar echtgenoot hielden.

Een juno: een mooie, forse vrouw
Een junogestalte: een majestueuze gestalte
Junonisch: fors en mooi, majestueus
Een genius: een beschermgeest, een schutsengel
De kwade genius zijn: de aanstichter zijn

Saturnus – Janus

Saturnus was de oud-Italische god van de landbouw. Hij werd vereerd als de brenger van cultuur en voorspoed en was gehuwd met **Ops**, de godin die het graan beschermde en daarom gold als brengster van rijkdom en overvloed. Zij werd gevierd tijdens de *Opalia* op 19 december. Saturnus werd door zijn zoon Jupiter van de troon gestoten en vluchtte naar Latium waar hij gastvrij door Janus werd opgenomen. Hij voerde er de landbouw en de beschaving in. Later werden Saturnus en Ops gelijkgesteld met Kronos en Rhea. Tijdens de *Saturnalia* (van 17 tot 22 december), oorspronkelijk een winterfeest van de boeren, werd overvloedig gegeten, gaf men elkaar geschenken en bedienden meesters hun slaven.

Janus was de oud-Italische god van deuren en stadspoorten. Men riep hem aan bij het begin van een handeling en ook de ochtend was aan hem gewijd. Als god van de in- en uitgang werd hij eveneens de god van het begin en het einde. Hij kon in het verleden en in de toekomst kijken en werd met twee gezichten voorgesteld. Als attribuut had hij een sleutel. Vooral het begin van het jaar was aan hem gewijd en de maand januari werd naar hem genoemd. De deuren van zijn tempel op het forum werden in oorlogstijd opengezet en gingen pas dicht als er vrede heerste.

Romeinse munt met de afbeelding van de tweehoofdige Janus, privébezit

Janus werd verliefd op de nimf **Carna** (of Cardea) die op de plaats van het latere Rome woonde. Hij schonk haar de macht over deurpinnen. De god van sleutels, deuren en vee was **Portunes** (Portumnes) die een sleutel als attribuut heeft. Tijdens de *Portumnalia* op 17 augustus werden sleutels in het vuur gegooid voor goed geluk. **Lima** was de godin van de drempels (*limen* = drempel).

Saturnisch: gelukkig, onschuldig, eenvoudig
De saturnische tijd: de gouden eeuw
Een janusfiguur of **een janusgezicht**: iemand met twee aangezichten, een dubbelhartig mens
Een januskop hebben: dubbelhartig, onoprecht zijn

Beeld van Jupiter, vermoedelijk het cultusbeeld van zijn tempel in Rome, Museo del Prado, Madrid

Minerva

De laatste van de drie Capitolijnse goden was **Minerva**. Zij was een uit Etrurië ontleende godin van wijsheid en kennis en beschermde het ambacht, de kunsten en de wetenschappen. In latere tijd geheel gelijkgesteld aan de Griekse Pallas Athena, werd zij ook belast met de oorlogvoering. Daarom wordt zij vaak als speerwerpster of met een lans over de schouder afgebeeld.

Minerva werd vereerd door de handwerklieden, de artsen en de leraren. Doordat zij de nijverheid bevorderde, kon Rome uitgroeien tot een rijke en machtige stad. Vandaar dat zij ook gold als schutspatrones van de stad. Zij schonk de Romeinen de olijfboom, maakte zich verdienstelijk voor de scheepsbouw en was ook de beschermvrouwe van de weefsters en spinsters, zoals uit de *Metamorphoses* van Ovidius blijkt:

In het verhaal over **Arachne**, een eenvoudige spinster uit Lydië, wordt verteld hoe de vrouw de godin tot een wedstrijd in het spinnen uitdaagde. Wegens haar hoogmoed werd zij door Minerva veranderd in een spin. Op die manier zou zij de rest van haar leven maar één ding meer doen: spinnen.

Claude Lorrain, Aeneas en Anchises in gesprek met Anius op Delos (detail), National Gallery, Londen

De onbekende kust

Juno koesterde nog steeds een wrok tegen de Trojanen wegens de smaad die Paris haar had aangedaan toen hij aan Venus de appel van de twistgodin Eris gaf en haar daarmee verkoos tot de mooiste van alle godinnen. Zij vernam dat de Parcen beslist hadden dat het nageslacht van Aeneas ooit de stad Carthago aan de Noord-Afrikaanse kust zou vernietigen en besloot in te grijpen.

Zodra Aeneas' vloot Sicilië had verlaten, vroeg Juno aan Aeolus, de heerser over de winden, om de Trojanen door een geweldige storm te vernietigen. Meteen werden de schepen een speelbal van de door de wind opgezweepte golven. Touwen en riemen braken, manschappen sloegen overboord, masten versplinterden. De hele vloot werd uit elkaar gedreven en voor Aeneas' ogen zonk het schip van Orontes naar de zeebodem.

Op dat ogenblik merkte Neptunus wat er aan de hand was. Hij zag hoe Aeneas' vloot over de wijde zee verspreid raakte en, woedend dat Aeolus zich op zijn terrein had gewaagd, liet hij de wateren bedaren.

Met de zeven schepen die waren overgebleven, zette Aeneas koers naar de Noord-Afrikaanse kust en ging met zijn vermoeide, doorweekte mannen aan land. In het gezelschap van zijn vriend Achates trok hij op jacht en doodde met zijn boog enkele herten. Terwijl de maaltijd werd bereid, sprak hij zijn mannen moed in, maar diep in zijn hart treurde hij om het verlies van zovele van zijn makkers.

Intussen deed Venus haar beklag bij Jupiter. Had de oppergod haar niet beloofd dat de Trojanen veilig in Italië zouden belanden? En wat gebeurde er nu door toedoen van Juno? Aeneas en zijn mannen waren ver van Italië afgedreven. Wat had de machtige Jupiter van idee doen veranderen?

Maar de oppergod stelde haar gerust en onthulde haar het lot van Aeneas en de zijnen. Ooit, voorspelde hij, zouden hun nakomelingen de wereld overheersen. En om zijn woorden kracht bij te zetten, zond hij Mercurius naar Carthago met de boodschap dat de Trojanen gastvrij ontvangen moesten worden.

Zodra het ochtend werd, besloot Aeneas het onbekende land te gaan verkennen. Samen met Achates trok hij het bos in en ontmoette er een jonge vrouw die een boog droeg en op jacht leek te zijn. Niet vermoedend dat het zijn moeder Venus was, sprak hij haar aan en kreeg van haar te horen dat hij zich in het rijk van koningin Dido bevond. Zij was afkomstig uit Tyrus en was vroeger gehuwd geweest met Sychaeus, de rijkste van alle Feniciërs. Dido's broer, Pygmalion, de koning van Tyrus, was echter belust op de rijkdom van Sychaeus en liet hem vermoorden. Daarop ontvluchtte Dido Tyrus met het fortuin van haar dode echtgenoot. Zij zette koers naar de Noord-Afrikaanse kust en kocht een stuk land van de inwoners, zo groot als zij kon omspannen met de huid

van een stier. Meteen begon zij aan de bouw van een nieuwe stad die Carthago werd genoemd.

Venus raadde Aeneas aan om zich naar het paleis van Dido te begeven. Daar, voorspelde zij, zou hij zijn verloren gewaande makkers terugvinden. De daad bij het woord voegend omhulde de godin de twee mannen met een mantel van nevel, zodat niemand hen kon zien. Aeneas en Achates beklommen een heuvel en keken vandaar uit over de stad van Dido die in volle opbouw was.

Beschermd door hun onzichtbaarheid begaven ze zich tussen de Feniciërs, verbaasd over de rijkdom en de pracht die ze om zich heen zagen. Bij een wondermooie tempel aangekomen, ontdekten ze tot hun verbazing hoe er talrijke taferelen uit de Trojaanse Oorlog waren afgebeeld en zij realiseerden zich dat het lot van Troje intussen in de hele wereld bekend was geraakt.

Op dat ogenblik verscheen de mooie Dido, omstuwd door een groot gevolg. Zij zette zich neer op haar troon bij de tempelingang waar zij dagelijks rechtsprak. Niet veel later zag Aeneas tot zijn verbazing hoe enkele van zijn verdronken gewaande makkers voor de koningin verschenen. Het waren onder meer Ilioneus, Antheus, Sergestus en Cloanthus die bij Dido hun beklag kwamen doen over de vijandige manier waarop zij door de bevolking waren ontvangen. Zij waren niet met kwade bedoelingen gekomen, pleitten zij, maar op hun weg naar Italië hier gestrand. Waarom werd hun de gastvrijheid ontzegd? Hoe kon men hen als onderdanen van de koninklijke Aeneas zo behandelen?

Zodra Dido de naam van Aeneas hoorde, sprak ze haar bewondering voor hem uit. Ze verzekerde de Trojanen dat ze welkom waren in haar stad en drukte de hoop uit dat hun leider ontsnapt was aan het geweld van de zee.

Toen Aeneas dat hoorde, kon hij zich niet langer bedwingen, trad uit de nevelwolk te voorschijn en maakte zich bekend. Zijn makkers waren dolgelukkig hem gezond en wel weer te zien, terwijl de koningin, eerst nog stomverbaasd over de onverwachte verschijning van de Trojaanse prins, hem vol vreugde begroette. Zij leidde Aeneas binnen in haar paleis en bood hem en zijn kameraden een vorstelijk feestmaal aan.

Aeneas stuurde Achates terug naar het strand om hun vrienden en vooral zijn zoontje Ascanius te gaan halen. Van die gelegenheid maakte Venus gebruik. Zij vroeg Amor om de gedaante van Ascanius aan te nemen en bij Dido de liefde voor Aeneas te doen ontbranden. Haar zoon deed onmiddellijk wat zij vroeg.

Zodra de koningin de mooie knaap zag, nam zij hem op haar schoot. Zonder dat zij het besefte, deed Amor zijn werk. In haar hart maakte de liefde voor Sychaeus langzaam plaats voor die van Aeneas.

Mercurius

Jupiter zendt **Mercurius** naar Carthago met het bericht dat de Trojanen gastvrij ontvangen moeten worden. Mercurius beschermde oorspronkelijk de graanhandel en werd de god van de handel, de kooplui (*merx* = koopwaar) en de reizigers. Al vroeg gelijkgesteld met de Griekse Hermes, draagt hij een gevleugelde hoed of helm en gevleugelde sandalen. Hij is de boodschapper van de goden, maar ook de god van de redenaars en de begeleider van de zielen naar de onderwereld.

Aequitas (Aecetia) was de godin van faire handel en eerlijke kooplui. Haar attributen zijn de hoorn des overvloeds die verwijst naar de rijkdom die voortkomt uit handel en een weegschaal als symbool van eerlijkheid.

Het mercuriaal: het verslag van de prijzen van goederen, vooral van graangewassen, genoteerd op de markt
Een vliegende mercurius: een heel beweeglijk en onrustig mens

Neptunus

Bij de Romeinen was **Neptunus** oorspronkelijk de god van het water. Hij was gehuwd met de zeegodin **Salacia** (de Griekse Amphitrite) en vader van onder meer **Triton**. Na de gelijkstelling met de Griekse Poseidon werd hij de god van de zee, de veroorzaker van aardbevingen, de schepper van het paard. In tegenstelling tot Poseidon, die zich vaak humeurig gedraagt, is Neptunus meestal vredelievend, zoals Aeneas ondervond toen de zeegod de winden van **Aeolus** (de Griekse Aiolos) aan banden legde. Die verbleef in een grot waar hij de aldaar gekluisterde winden losliet naar eigen inzicht of op vraag van andere goden, zoals in dit geval Juno. Neptunus werd gevierd op 23 juli tijdens de *Neptunalia*.

Een andere god van het water was **Volturnus** (volgens sommigen een oude naam voor de Tiber). Zijn feest, de *Volturnalia*, werd gehouden op 27 augustus.

Aan Neptunus offeren: overgeven
Het neptunusfeest: zeemanritueel dat bestaat in het onderdompelen van nieuwelingen die voor het eerst de evenaar passeren
Neptunuspost: berichten verstuurd door middel van flessen die men in zee werpt

Pietro da Cortona, Venus verschijnt aan Aeneas,
Musée du Louvre, Parijs

Pygmalion

Pygmalion, Dido's broer en koning van Tyrus, die zijn schoonbroer Sychaeus uit geldgewin liet vermoorden, mag niet verward worden met de beeldhouwer Pygmalion over wie Ovidius vertelt in zijn *Metamorphoses*:

Pygmalion was een Cypriotisch beeldhouwer (minder klassieke versies noemen hem koning van Cyprus) die ervan overtuigd was dat vrouwen veel slechte eigenschappen hadden en daarom besloot om vrijgezel te blijven. Op een dag maakte hij in ivoor een beeld van een vrouw die bekoorlijker was dan elk levend wezen. Gaandeweg werd Pygmalion verliefd op het beeld. Hij kuste het vaak, sprak ertegen als tegen een mens en streelde het. Tijdens een groot feest ter ere van Venus, waarop ook Pygmalion aanwezig was, vervulde de liefdesgodin de diepste wens van de beeldhouwer en maakte van het beeld een levende vrouw. Pygmalion trouwde met haar en werd vader van een zoon, Paphos, naar de gelijknamige stad op Cyprus, een centrum van de Venusverering in de oudheid.

Met het **Pygmalioneffect** wordt bedoeld dat wat iemand denkt ook zal gebeuren, een soort zelfvervullende voorspelling.

Dido en Jarbas

Na haar vlucht uit Tyrus vroeg **Dido** in Noord-Afrika aan de plaatselijke bewoners om haar een stuk grond te verkopen. Die beloofden haar zoveel land als zij met de huid van een stier kon omspannen. Door het vel in uiterst fijne reepjes te snijden verwief zij genoeg grond om een stad te bouwen.

De nomadenvorst **Jarbas**, koning van de omringende Gaetuliërs, werd verliefd op haar. Hij vroeg haar ten huwelijk en dreigde met oorlog als zij zou weigeren. Dido beschouwde een tweede huwelijk als een vorm van ontrouw jegens Sychaeus, aan wie zij eeuwige liefde had beloofd. Omdat zij Jarbas niet durfde af te wijzen, vroeg zij drie maanden uitstel om de schim van haar overleden man met het idee te verzoenen. In plaats daarvan liet zij een reusachtige brandstapel bouwen en zodra de tijd verstreken was, bracht zij zich daarop met een dolk om het leven.

Vergilius werkt het verhaal enigszins anders uit en laat Dido op Aeneas verliefd worden, waarna Jarbas Jupiter om genoegdoening vraagt omdat hij door Dido was belogen. Zij had immers een huwelijk met hem geweigerd omdat zij nog steeds van Sychaeus hield en zich aan geen andere man kon geven. De manier waarop Dido aan haar einde komt (zie verder), is bij Vergilius wel hetzelfde.

Door het verhaal van Dido te koppelen aan de gevluchte Trojaanse held Aeneas, creëert Vergilius een chronologisch probleem. De val van Troje wordt traditioneel in 1184 v.Chr. gesitueerd, terwijl Carthago volgens de overlevering pas in 814 v.Chr. werd gesticht.

De Parcen

De **Parcen** (*parcae*) waren de schikgodinnen. Oorspronkelijk was **Parca** een Romeinse godheid van de geboorte (*parere* = voortbrengen), later in verband gebracht met *pars* (= *moira*, deel). Zo kwam men naar analogie van de drie Griekse Moiren tot de drie Parcen, ook **Tria Fata** genoemd. Zij bepaalden de levensduur van elke mens, voorgesteld door een draad die bij de geboorte werd afgeknipt, waarbij de toegemeten levensduur werd vastgelegd.

Woorden als **fataal** (noodlottig, verderfelijk), **fatalisme** (gelovend in een onvermijdelijk, voorbeschikt noodlot) en **fataliteit** (noodlottigheid, voorbeschikt ongeluk) gaan terug op het Latijnse *fatum* (Tria Fata).

Francesco Solimena, Dido ontvangt Aeneas en Amor in de gedaante van Ascanius, National Gallery, Londen

Battista Pittoni, Dido laat een runderhuid in uiterst dunne reepjes snijden, Hermitage, Sint-Petersburg

Dido, koningin van Carthago

Nadat Aeneas tijdens het feestmaal uitvoerig had verteld over zijn avonturen, ging Dido slapen, maar ze vond geen rust omdat zij – tot haar eigen verbazing – enkel nog aan de Trojaanse prins kon denken. Zij bekende de volgende dag haar gevoelens aan haar zus Anna. Wat moest zij doen? Kon zij Sychaeus' plaats in haar hart aan een ander schenken? Anna raadde haar aan zich niet tegen deze nieuwe liefde te verzetten.

De volgende ochtend bracht de verwarde Dido offers aan Phoebus, Bacchus en Juno, de godin van het huwelijk. Toen die laatste begreep dat Dido verteerd werd door liefde voor de Trojaan, zag zij daarin een mogelijkheid om Aeneas voorgoed uit Italië weg te houden en zo zijn lotsbeschikking te veranderen. Om haar plan te verwezenlijken sprak zij Venus aan en probeerde het op een akkoordje te gooien: tijdens de jachtpartij die de volgende dag gepland was, zou zij een hagelbui over het land zenden en ervoor zorgen dat Dido en Aeneas in dezelfde grot gingen schuilen. Met Venus' hulp zou de koningin zich daar aan de liefde overgeven en later met Aeneas in het huwelijk treden. Venus glimlachte samenzweerderig en stemde toe.

De jachtpartij werd de volgende dag inderdaad door een fikse hagelbui verstoord en Dido en Aeneas belandden in dezelfde grot waar zij niet lang daarna de liefde bedreven. Meteen verspreidde Fama, de gevleugelde godin van het gerucht, het nieuws over het hele land en zo kwam het bericht ook koning Jarbas ter ore. Jarbas was eerder door Dido afgewezen omdat zij haar overleden echtgenoot niet ontrouw wilde zijn. De nomadenkoning, die een vurige vereerder van Jupiter was, klaagde bij de oppergod dat Dido haar gunsten nu wel aan een ander schonk. Jupiter vond de klacht gegrond en stuurde Mercurius naar Aeneas. De goddelijke bode deelde hem Jupiters bevel mee: hij moest zo snel mogelijk Carthago verlaten en scheep gaan naar Italië om daar zijn lotsbestemming te vervullen.

Aeneas was verrast en onthutst, maar gehoorzaamde. Hij gaf zijn mannen het bevel om de vloot zeilklaar te maken, maar hij drukte hun op het hart om dat in het grootste geheim te doen. Hoe moest hij Dido immers vertellen dat hij haar verliet? Ontroostbaar zou zij zijn. Ontgoocheld. Ongelukkig. Hij durfde haar niet onder ogen te komen.

Maar opnieuw vervulde Fama haar boosaardige rol en berichtte de koningin wat voor haar verborgen moest blijven. Dido was verbijsterd. Zij maakte Aeneas de bitterste verwijten en wees hem op haar gastvrijheid, haar liefde en overgave. Hoe kon hij zo trouweloos zijn?

Aeneas verdedigde zich zo goed hij kon. Hij had geen keuze, legde hij uit. Jupiter zelf gebood hem naar Italië af te reizen. Had hij Dido trouwens ooit een huwelijk voorgespiegeld? Nooit had hij een dergelijke belofte gedaan.

Dido trok zich gekwetst in haar vertrekken terug. Door haar raam zag zij hoe de Trojanen de vloot in gereedheid brachten en, nog steeds van liefde vervuld, besloot zij om een laatste poging te ondernemen om Aeneas op andere gedachten te brengen. Zij stuurde haar zuster Anna naar hem toe met het verzoek zijn vertrek uit te stellen tot zij zich met de situatie had verzoend en de pijn minder erg zou zijn. Maar zelfs die laatste gunst kon Aeneas haar niet schenken. Jupiters bevel moest onverwijld worden uitgevoerd.

Zodra Dido dat vernam, wilde zij niet langer leven. Zij vroeg haar zus om een brandstapel op te richten en erbovenop de kleren en wapens van Aeneas te leggen, samen met het bed dat zij hadden gedeeld. Op die manier, spiegelde zij haar zus voor, zou zij erin slagen de man te vergeten die haar zoveel verdriet had gedaan.

Anna kende de ware bedoelingen van haar zus niet en voerde haar verzoek onmiddellijk uit. Die nacht kreeg Aeneas, die op de achterplecht van zijn schip lag te slapen, opnieuw het bezoek van Mercurius. De bode van de goden beval hem om onmiddellijk in zee te steken, want de koningin zon op wraak en was van plan de Trojanen te doden en hun schepen in brand te steken.

Aeneas gaf ijlings het sein tot vertrek. Toen Dido de volgende ochtend door haar raam keek, zag zij dat de Trojaanse vloot met volle zeilen uitvoer. Verbitterd riep zij de furiën aan en smeekte hun dat de trouweloze Aeneas in Italië door oorlog zou worden geplaagd en een onwaardige dood zou sterven. Bovendien vroeg zij de wraakgodinnen om ervoor te zorgen dat er nooit vrede zou heersen tussen Aeneas' afstammelingen en de Carthagers, maar dat tussen de twee volken een niet aflatende, wrede oorlog zou woeden.

Zodra zij met haar smeekbede klaar was, beklom Dido de brandstapel en wierp zich op het bed dat Anna op haar vraag daarheen had laten brengen. Zij nam Aeneas' zwaard, drukte de wens uit dat de verrader de rook van haar brandstapel op zee zou zien en dreef het metaal diep in haar lichaam.

Anna en andere dienaressen kwamen verschrikt toegesneld, maar het was reeds te laat. Juno zond vanuit de Olympus haar boodschapster Iris om de ziel van de koningin uit haar lichaam te bevrijden. De gevleugelde godin sneed een haarlok van Dido's hoofd en wijdde die aan Pluto. Tegelijkertijd ontgleed alle warmte aan het lichaam en loste het leven op in de wind.

Giovanni Battista Tiepolo, Mercurius spoort Aeneas aan Cathago te verlaten, Villa Valmarana, Vicenza

Fama

De godin van het gerucht, **Fama**, was een dochter van Tellus. Vergilius stelt haar gevleugeld voor en met evenveel ogen en oren, tongen en monden als zij veren aan haar lichaam draagt. Van karakter noemt hij haar boosaardig.

Faam: reputatie, naam

Dido's vloek

De vloek die Dido uitsprak over het toekomstige lot van de Carthagers en de afstammelingen van Aeneas is een literaire verklaring voor de eeuwenlange rivaliteit tussen Carthago en Rome. Het conflict leidde tot de **Punische Oorlogen** (van het Grieks *Phoinix* = Feniciër), die gevoerd werden van 264 tot 241, van 218 tot 201 en van 149 tot 146 v.Chr. De laatste oorlog leidde tot de totale verwoesting van Carthago door Scipio Africanus Minor. In 44 v.Chr. werd de stad door Julius Caesar opnieuw gesticht. Zij groeide uit tot een van de grootste steden van het Romeinse Rijk.

Punische trouw: trouweloosheid

De furiën

Net voor zij zelfmoord pleegt, roept Dido de **furiën** aan om Aeneas te straffen. De *Furiae* is de Romeinse naam van de Erinyen, de drie wraakgodinnen uit de onderwereld die misdadigers vervolgden en tot waanzin dreven. Zij werden voorgesteld als afschuwelijke, oude vrouwen met slangenhaar. In het Nederlands zijn verschillende woorden daarvan afgeleid:

Furie: razernij, woede
Furieus: woedend, uitzinnig
Furiositeit: onstuimigheid, uitzinnigheid
In een furie schieten: woedend worden
Een furie: een helleveeg, een in razende woede ontstoken vrouw
Tekeergaan als een furie: zich razend gedragen

Denarius (80 v.Chr.) met het hoofd van Anna Perenna, privéverzameling

Anna Perenna

Dido's zus Anna werd later in verband gebracht met **Anna Perenna**, de godin van de cirkel of de ring van het jaar (*per annum*) die op 15 maart tijdens het lentefeest werd gevierd. Zij zou een riviernimf zijn en fungeerde als de maangodin van het lopende jaar.

Sommigen zien een verband tussen Anna Perenna en **Anna**, Dido's zus. Ovidius vertelt in dat verband het volgende verhaal in zijn *Fasti*. Na Dido's dood werd Carthago door de Numidiërs aangevallen. Anna vluchtte en kwam terecht in Latium waar zij door Aeneas gastvrij werd ontvangen. Lavinia, Aeneas' vrouw (zie verder), werd echter jaloers. Door Dido's geest gewaarschuwd vluchtte Anna 's nachts weg, maar viel in de rivier Numicus en verdronk. Haar geest verscheen aan Aeneas en vertelde hem dat zij een riviernimf was geworden die eeuwig verblijf zou houden in de rivier Numicus (*amnis perennis*: eeuwige stroom).

Ovidius vertelt eveneens dat de god Mars de nimf Anna ertoe aanzette om Minerva tot liefde voor hem te bewegen. Anna deed alsof Minerva akkoord ging en het huwelijk werd gevierd. Toen Mars tijdens de huwelijksnacht de sluier van zijn bruid wegnam, ontdekte hij tot zijn verbijstering dat het niet Minerva was, maar de oude Anna.

Bacchus en Phoebus

Door de liefde in verwarring gebracht, brengt Dido offers aan Juno, Bacchus en Phoebus. **Bacchus** is de gelatiniseerde naam van de Griekse Bakchos of Dionysos. Als god van de wijn, de wijnbouw, de vegetatie en de vruchtbaarheid verdrong hij de oud-Italische god Liber. Zijn cultus ging gepaard met lawaaierige optochten en drinkgelagen. Als god van de mateloosheid, de roes en de extase was hij het tegenbeeld van Apollo.

Phoebus is de gelatiniseerde vorm van Phoibos (de stralende), de bijnaam van **Apollo**, de zonnegod, de god van de wijsheid, de beschermer van de kunsten (en vooral van de poëzie, als aanvoerder van de **muzen**), de god van de geneeskunde, samen met zijn zoon **Aesculapius** (Asklepios). Daarnaast is hij de god van het orakel. De laurier is aan hem gewijd en geldt daarom als symbool van het waarzeggen, de dichterlijke roem en de eer in het algemeen.

Een bacchanaal: een woest drinkgelag
Bacchanalisch: losbandig
Een bacchant(e): iemand die zich aan dronkenschap en wellust overgeeft
Bacchantisch: tomeloos, losbandig
Aan Bacchus offeren: veel wijn drinken
Een Apollo: een toonbeeld van mannelijke schoonheid
Apollinisch: evenwichtig, beheerst, harmonieus
Aan Apollo offeren: zich met dichtkunst bezighouden
Aan Phoebus offeren: zich met dichtkunst bezighouden
De muze: dichterlijke inspiratie
Aan de muzen offeren: zich met dichtkunst bezighouden
Zich aan de muzen wijden: dichten
Een esculaap: een geneesheer
Een esculaapteken: een staf met slang, het symbool van geneeskundigen

Claude Augustin Cayot, De dood van Dido, Musée du Louvre, Parijs

De spelen bij Anchises' graf

Intussen kliefde de vloot van de Trojanen door de golven in de richting van het noorden. Aeneas zag achter zijn rug een grote rookpluim van het vasteland opstijgen, maar de oorzaak van de brand kende hij niet. Zijn stuurman Palinurus had de grootste moeite om de juiste koers aan te houden, want de wind was gedraaid en noodgedwongen zeilden zij in de richting van Sicilië. Op de plaats waar de Trojaan Acestes de stad Segesta had gesticht, gingen ze aan land. Daar bevond zich ook het graf van Anchises.

Acestes ontving hen gastvrij en vermits er een jaar verlopen was sinds de dood van Anchises, besloot Aeneas om offers te brengen bij het graf van zijn vader en spelen te houden te zijner nagedachtenis. Als eerste werd besloten tot een roeiwedstrijd op zee die gewonnen werd door de Trojaan Cloanthus. Nadien volgde een vuistkamp tussen de sterke Dares en Entellus van Sicilië, een leerling van de beroemde vuistvechter Eryx, een zoon van Venus die ooit door Hercules in een tweegevecht werd gedood. Ofschoon veel ouder dan Dares, versloeg Entellus de Trojaan. Daarna werd een wedstrijd gehouden in het boogschieten en vervolgens in schijngevechten te paard waaraan ook Aeneas' zoon, Ascanius, meedeed. Hij bereed een paard dat hem geschonken was door koningin Dido.

De spelen waren nog maar net beëindigd, toen Juno haar boodschapster Iris naar beneden zond. De oude woede van de godin was nog steeds niet bekoeld en zij gaf Iris de opdracht om naar de Trojaanse vrouwen te vliegen die bij het strand zaten en de dood van Anchises beweenden. Omdat Juno wist dat zij opzagen tegen een zoveelste gevaarlijke zeereis, probeerde Iris in de gedaante van een oude vrouw, Beroë genaamd, hen ertoe te overhalen de schepen in brand te steken, zodat Aeneas gedwongen was op Sicilië te blijven. Maar Pyrgo, de oude voedster van koning Priamos' kinderen, doorzag de goddelijke list en probeerde haar lotgenotes ervan te overtuigen dat dat Beroë niet was. De vrouwen van Troje verkeerden een tijdlang in tweestrijd, maar hun angst won het van hun twijfel. Zij stalen het vuur van de altaren en staken de schepen in brand.

Door de rookpluim verwittigd, snelden Aeneas, Ascanius en de andere Trojanen naar het strand. Met man en macht werden de vlammen te lijf gegaan, maar het vuur liet zich niet bedwingen. Op een gebed van Aeneas zond Jupiter een stortregen over het land, zodat de schade beperkt bleef tot vier verbrande schepen.

Geschokt door het gedrag van de vrouwen, begon Aeneas te twijfelen aan hun reisdoel. De oude ziener Nautes probeerde hem te troosten en raadde hem aan om al wie vermoeid was en ertegen opzag verder te reizen de toestemming te geven op Sicilië te blijven. Aeneas wist niet wat te doen en ging, door zorgen overmand, slapen.

Midden in de nacht verscheen de schim van zijn vader aan hem. Anchises raadde zijn zoon aan te luisteren naar de woorden van Nautes en alleen met de dappersten van

de Trojanen verder te zeilen. Maar eerst moest hij, geleid door de Sibille, zijn vaders schim opzoeken in de onderwereld. Daar zou hij zijn hele nageslacht leren kennen en vernemen wat hem nog te wachten stond.

De volgende ochtend deed Aeneas wat zijn vader hem gezegd had. De beschadigde schepen werden hersteld en wie wilde blijven, vond onderdak in de stad van Acestes. Intussen pleitte Venus bij Neptunus om Aeneas te helpen na een zoveelste poging van Juno om de Trojanen ervan te weerhouden hun lotsbestemming te vervullen. De zeegod beloofde haar een rustige overvaart naar Latium. Slechts één opvarende, voorspelde hij, zou daarbij het leven verliezen.

De reis werd voortgezet, maar midden in de nacht werd de stuurman Palinurus bezocht door de god van de slaap die voorstelde om het roer van hem over te nemen terwijl hij rustte. De plichtsgetrouwe Palinurus weigerde, maar de god zwaaide met een twijg gedrenkt in het vocht van de Lethe. Verzwakt door de slaap, wierp de god Palinurus met het roer en een deel van de steven in zee waar hij verdronk zoals Neptunus had voorspeld.

Somnus en Mors

De stuurman Palinurus wordt overmand door de slaap, verpersoonlijkt door **Somnus**, de god van de slaap, geheel overeenkomstig met de Griekse Hypnos. Hij was de tweelingbroer van **Mors** (bij de Grieken Thanatos), de verpersoonlijking van de dood.

Libitina was de Romeinse godin van de begrafenis wier naam waarschijnlijk samenhangt met *libare*, een plengoffer (op het graf) brengen. Door sommigen werd zij vereenzelvigd met Proserpina. Bij elk overlijden droeg men een munstuk naar haar tempel die zich op de Esquilinus bevond en die fungeerde als een soort uitvaartcentrum waar het voor een begrafenis noodzakelijke gereedschap te krijgen was of waar voor een begrafenis werd gezorgd tegen betaling.

Volgens de overlevering stelde Numa Pompilius, de tweede koning van Rome (zie verder), de perioden van rouw in die afhankelijk waren van de leeftijd van de overledene. Voor een kind van minder dan drie jaar werd niet gerouwd; voor een ouder kind duurde de rouw niet méér maanden dan het aantal jaren dat het had geleefd, tot een totaal van tien. Verder ging men niet, voor geen enkele leeftijd. De duur van de langste rouwperiode besloeg dus tien maanden.

De **lemuren** (*Lemures* of *Larvae*) waren de schimmen van de doden, de boze geesten van de gestorvenen. Zij konden om een bepaalde reden (gewelddadige doodsoorzaak, niet-geboete schuld of iets dergelijks) geen rust vinden en waarden rond als spoken die de levenden met krankzinnigheid konden treffen. Op de *Lemuria* (9, 11 en 13 mei) kwamen zij uit hun graven en bedreigden de levenden.

Somnambulisme: slaapwandelen
Somnolentie: slaperigheid

Aeneas in de onderwereld

Toen Aeneas merkte dat zijn schip zonder stuurman voortdreef, besefte hij wat er met Palinurus was gebeurd. Diepbedroefd liet hij het roer herstellen en zonder verdere moeilijkheden bereikten zij de kust van Cumae. Terwijl zijn makkers een vuur aanlegden, ging Aeneas met Achates op zoek naar de Sibille, zoals de schim van zijn vader hem had gevraagd. Zij vonden haar bij een grote grot die, naar werd beweerd, de toegangspoort was tot de onderwereld.

Onbevreesd smeekte Aeneas haar om hem toegang te verlenen tot het rijk van Pluto en voor het aangezicht te treden van Anchises, zijn geliefde vader. De Sibille verwittigde hem echter voor het gevaar. Het was gemakkelijk, zei ze, om de weg omlaag te gaan naar de Avernus; veel moeilijker was het om terug te keren. Slechts enkelen was dat voorrecht vergund geweest: de zanger Orpheus, de held Hercules, de beroemde Theseus... Maar als hij toch de Tartarus wilde aanschouwen, dan moest hij in het heilige woud op zoek gaan naar de gouden tak. Alleen wie die als geschenk meebracht voor Proserpina, zag nadien het daglicht terug.

Aeneas keerde terug om de raad van de Sibille op te volgen. Geleid door twee duiven trok hij het duistere woud in. De aan zijn moeder gewijde vogels brachten hem naar de boom waar hij de gouden tak vond. Zonder aarzelen ging hij ermee naar de Sibille en samen betraden zij de muil van de Orcus.

Voor zijn verschrikte ogen zag Aeneas verschillende monstergedaanten: de Centauren, de Lernische draak, de Chimaera... Voetje voor voetje, met het zwaard in de hand, schuifelde hij in het duister verder achter de Sibille aan tot ze bij de Acheron kwamen, de modderige stroom die ze met de hulp van de veerman Charon moesten oversteken. Bij de oever zweefden ontelbare schimmen van onbegravenen die tevergeefs wachtten om overgezet te worden. Aeneas herkende zijn makkers Orontes en Palinurus die verdronken waren en nooit een graf hadden gekregen.

Zijn stuurman kwam naar hem toe en vertelde hem dat hij met roer en al in zee was gevallen, maar na drie dagen van zwalpen de kust had bereikt. Daar werd hij echter door de inwoners vermoord. Hij smeekte Aeneas om hem mee te nemen over de Acheron, maar de Sibille kwam tussenbeide en wees erop dat zoiets onmogelijk was. Om Palinurus te troosten voorspelde ze dat de plaats waar hij was gestorven voor altijd zijn naam zou dragen.

Bij de rivier weigerde Charon om Aeneas mee te nemen. Dit was het rijk der schimmen, geen levende wilde hij met zijn boot overzetten. Maar de Sibille toonde hem de gouden tak en vol eerbied voor de noodlotstwijg zweeg de veerman en deed wat van hem gevraagd werd.

Aan de overkant versperde de hellehond Cerberus hun de weg. De Sibille wierp hem een honingkoek toe, vermengd met slaapverwekkende kruiden. Het ondier slokte de koek op en strekte zich uit in zijn hol, zodat zij hun tocht konden voortzetten. Aeneas zag Minos, de rechter, zetelen tussen de schimmen van hen die zich met eigen hand hadden gedood. Tot zijn verbijstering herkende hij ineens Dido van wie hij niet wist dat zij zelfmoord had gepleegd. Hij sprak haar aan, verzekerde haar dat hij haar enkel verlaten had omdat Jupiter het zo wilde, maar de Carthaagse weigerde hem aan te kijken en keerde zich nors van hem af. Van medelijden vervuld staarde Aeneas haar na tot zij in het duister verdween.

Samen met de Sibille vervolgde hij zijn weg tot ze bij de velden kwamen waar de schimmen van de oorlogshelden rondwaarden. Talrijke Griekse krijgers zagen zij, maar ook vele Trojanen. Een van hen was Deïphobos, Priamos' zoon, die na de dood van Paris met Helena was getrouwd, maar door Menelaos was vermoord. Aeneas vertelde hem dat hij van zijn dood had gehoord en kort voor zijn vlucht op het strand een graf voor hem had opgericht. Deïphobos onthulde hem op zijn beurt hoe Helena Troje had verraden door met een fakkel de Grieken vanaf de top van de burcht het sein tot de aanval te geven.

Vervolgens kwamen zij bij een splitsing. De rechterweg leidde naar het Elysium, de gelukzalige velden. De linker voerde naar de afschuwelijke Tartarus waar de Titanen waren opgesloten en gruwelijke misdadigers als Ixion, Peirithoös en Sisyphos hun straf ondergingen. Aeneas begaf zich met de Sibille naar het land van de vreugde, de woonplaats van de zaligen, waar hij te midden van groene dreven en bloeiende weilanden met beken de zanger Orpheus herkende en Dardanos, de stichter van Troje. Ook zijn vader, Anchises, vond hij daar. Met tranen in de ogen wilde Aeneas hem omarmen, maar de schim ontvluchtte driemaal na elkaar zijn handen.

Zijn vader wandelde met hem tot aan de Lethe waar de zielen zich verdrongen voor wie het lot een tweede lichaam had bestemd. Anchises legde zijn zoon uit dat zij er dronken van het vocht der vergetelheid en wachtten tot zij zouden terugkeren naar de aarde. Verbaasd luisterde Aeneas toe terwijl zijn vader hem een jongeling aanwees die hij Silvius noemde, zijn toekomstige zoon bij Lavinia en later koning van Alba Longa. Ook over Romulus vertelde Anchises en over de stad Rome en over Caesar en Augustus uit het nageslacht van Ascanius die het Romeinse Rijk tot ongeziene proporties zouden uitbreiden.

In de verte wees Anchises de toekomstige koningen van Rome aan, de Tarquinische vorsten, de schimmen van de wrekende Brutus, van Torquatus, van Camillus en van vele anderen. Nadat hij zijn zoon alles had getoond en hem had voorspeld welke oorlogen hij zou moeten voeren, leidde Anchises hem naar de poorten van de slaap vanwaar hij en de Sibille terugkeerden naar de aarde. Aeneas voegde zich bij de vloot en de schepen staken opnieuw in zee.

De gouden tak

Volgens de Sibille moest **de gouden tak** of de 'noodlotstwijg' aan Proserpina geschonken worden om de onderwereld te kunnen betreden en weer te verlaten. Zoals de naam zegt, waren stam en bladeren van de tak van goud. Zodra hij geplukt was, groeide een andere in de plaats, maar alleen iemand wiens lot het was de tak te plukken, kon dat ook daadwerkelijk doen. Iemand anders was zelfs niet in staat om met een zwaard of bijl de tak van de boom te scheiden (zie ook verder).

Giuseppe Maria Crespi, Aeneas en de Sibille door Charon overgezet, Kunsthistorisches Museum, Wenen

De Sibille van Cumae

Sibillen waren waarzeggende vrouwen van oosterse afkomst van wie men aannam dat zij zeer oud waren (duizend jaar). Een van de bekendste was de **Sibille van Cumae** in Campania onder wier geleide Aeneas de onderwereld bezocht. Volgens Ovidius had zij van Apollo, die naar haar gunst dong, verkregen dat zij zoveel jaar zou leven als er zandkorrels waren in de handvol die zij opnam, maar zij vergat er de eeuwige jeugd bij te vragen, zodat haar lichaam verging en alleen haar stem overbleef.

Een verzameling van profetieën was bewaard in de zogenaamde **Sibillijnse boeken**. De schrijver en taalgeleerde **Aulus Gellius** (130-180 n.Chr.) vertelt in zijn *Noctes Atticae* dat de boeken door de Romeinse koning Tarquinius Priscus (zie verder) gekocht waren van een oude vrouw – volgens sommigen de Sibille van Cumae – die ze hem aanbood als het kostbaarste bezit op aarde en daarom alleen passend voor het machtige Rome. Toen de koning het gevraagde bedrag te hoog vond, wierp de Sibille drie van de in totaal negen boeken in het vuur. Voor de overige zes vroeg ze dezelfde prijs. Weer weigerde de koning erop in te gaan en weer wierp de Sibille drie boeken in de vlammen en vroeg voor de resterende de oorspronkelijke prijs. Toen gaf Tarquinius zich gewonnen en betaalde zonder protest voor de drie boeken de som waarvoor hij er negen had kunnen hebben.

Ook bij andere auteurs treft men dit verhaal aan. Bij **Dionysius Halicarnassensis** (1ste eeuw v.Chr.) of Dionysius van Halicarnassus gaat het evenwel om koning Tarquinius Superbus, niet Tarquinius Priscus. Bij Titus Livius wordt de oude vrouw **Sibylla** genoemd.

De boeken werden bewaard in de tempel van *Jupiter Capitolinus* waar ze alleen in buitengewone omstandigheden zoals pest, hongersnood, aardbevingen of andere dreigende rampen geraadpleegd mochten worden door een college van vijftien priesters. De informatie die ze bevatten, werd beschouwd als staatsgeheim en burgers die betrapt werden bij het overschrijven van een stuk tekst uit de boeken, werden in een zak gestopt die dichtgenaaid werd en in zee gegooid.

De werken gingen verloren bij een brand in 83 v.Chr. waarbij de tempel van Jupiter in vlammen opging. Een nieuwe collectie werd aangelegd die tot omstreeks 400 n.Chr. werd geraadpleegd waarna de boeken, althans volgens de overlevering, werden verbrand.

Een sibille: een raadselachtige vrouw
Sibillijns: raadselachtig

Pluto en de onderwereld

De god van de onderwereld werd bij de Romeinen **Pluto** (< Grieks *ploutoon*: rijkdom schenkend – als de god die onder de aarde de groeikracht bevordert) of **Dis Pater** genoemd, geheel in overeenstemming met de Griekse Hades. Hij was gehuwd met **Proserpina**, een vervorming van de Griekse naam Persephone.

Bij Vergilius zet Charon, de veerman, Aeneas met zijn bootje over de rivier **Acheron**. Bij anderen is dat de **Styx**. Men gaf de doden in het graf een muntje (obool) in de mond mee om de veerman te betalen. De schimmen van diegenen die niet begraven waren, liet Charon niet passeren. De **Lethe** was een andere rivier in de onderwereld. De schimmen dronken ervan om zo het leven op aarde te vergeten.

Orcus is de verpersoonlijking van de dood. De naam verwijst eveneens naar de onderwereld. Later werd Orcus synoniem van Hades. **Viduus** is de god die bij de dood lichaam en ziel van elkaar scheidt. **Februs** is de Etruskische god die overeenstemt met Dis Pater. De maand februari, waarin de doden herdacht werden, is aan hem gewijd.

De **Tartarus** is het onderste gedeelte van de onderwereld waar de misdadigers hun straf ondergingen. Het **Elysium** is de plaats waar de door de goden uitverkoren stervelingen na hun dood verbleven.

De hellehond die de onderwereld bewaakt, werd zoals bij de Grieken **Cerberus** (Kerberos) genoemd.

De **Avernus** was de naam van een kratermeer bij Cumae, volgens de Romeinen de toegang tot de onderwereld. **Averna** was een andere benaming van Proserpina.

Een plutocraat: een rijkaard
Plutocratie: heerschappij van het grote kapitaal
Lethargie: ziekelijke slaapzucht, ongevoeligheid en desinteresse
Elysisch: verrukkelijk
Elysium: verrukkelijk verblijf, de hemel, het paradijs
De Elysese velden: verrukkelijk verblijf
De Acheron: de hel
Een cerberus: een norse portier, een waakzame oppasser

Michelangelo Buonarroti, De Sibille van Cumae,
Sixtijnse Kapel, Rome

Oorlogsdreiging in Latium

Toen de Trojaanse vloot de plaats passeerde waar de Tiber in de zee uitmondde, werd het plots windstil, zodat Aeneas noodgedwongen het bevel gaf om de stroom op te roeien en aan land te gaan. Het rijk dat zij betraden, was dat van koning Latinus, een zoon van de god Faunus en de nimf Marica. Latinus, op dat ogenblik al een oudere man, had geen zoon en erfgenaam, enkel een dochter, Lavinia genaamd. Naar haar hand dongen vele mannen in Latium en ver daarbuiten. Amata, Latinus' vrouw, wilde Turnus, koning van de Rutuliërs, als echtgenoot voor haar dochter.

Maar Latinus had van een orakel vernomen dat hij zijn dochter niet mocht uithuwelijken aan een man uit Italië. Van ver zou een held komen, was hem voorspeld, die vergezeld was van een leger en Lavinia tot vrouw zou nemen. Hun nageslacht zou Latinus' naam tot in de sterren verheffen.

Intussen waren de Trojanen aan land gegaan. Aeneas, Ascanius en enkele leiders installeerden zich onder een boom om te eten. Zij hadden koeken van spelt waarop ze vruchten stapelden. Toen die opgegeten waren, dreef de honger hen ertoe hun tanden in het dunne gebak te zetten, wat bij Ascanius de schampere opmerking ontlokte dat zij nu zelfs gedwongen waren om de tafels op te eten. Aeneas schrok van de woorden van zijn zoon. Hij herinnerde zich de voorspelling van de harpij Celaeno en van zijn vader Anchises, die gezegd had dat hij zich op die plaats moest vestigen waar de honger hem dwong om op het einde van de maaltijd de tafels op te eten.

Meteen liet hij aan zijn manschappen weten dat ze eindelijk de plaats van hun bestemming hadden bereikt. Op zijn bevel werd een kamp ingericht, omringd door een aarden wal, en honderd mannen werden als gezanten naar de nabije stad gestuurd.

De Trojanen werden ontvangen in het paleis van koning Latinus. Geïmponeerd keken zij om zich heen. In de raadzaal stonden prachtige cederhouten beelden van Italus, Saturnus, Sabinus en Janus. Ook de paardenbedwinger Picus was er afgebeeld samen met de ijverzuchtige Circe en met hen vele vorsten uit vroegere tijden.

Latinus vroeg de gezanten of zij als schipbreukelingen toevallig op zijn kust waren beland, maar Ilioneus, door Aeneas tot woordvoerder aangesteld, antwoordde dat er van toeval geen sprake was. Zij waren met opzet naar hier gekomen. Dit was het land van Dardanos, hun voorvader. Naar hier had de wil van de goden hen geleid. Hier wilde hun leider Aeneas zich vestigen.

Latinus was eerst sprakeloos, want hij herinnerde zich het orakel dat hem voorspeld had dat zijn schoonzoon uit een ver land zou komen. Om die reden wenste hij de vreemdelingen welkom en overlaadde hen met geschenken. Hij vertelde hun van het orakel en sprak zijn overtuiging uit dat daarmee Aeneas was bedoeld. Toen zond hij de Trojanen terug om hun leider zijn boodschap van vrede over te brengen.

Maar Juno, wier woede nog steeds niet was bekoeld, zon op een plan om de Trojanen uit het rijk van de Latijnen te verjagen. Zij voorspelde dat Bellona, de oorlogsgodin, Lavinia naar het bruiloftsaltaar zou begeleiden en sommeerde de onheilbrengster Allecto, een van de furiën, om tweedracht te zaaien in Latium.

De wraakgodin begaf zich onmiddellijk naar het paleis van Latinus en vulde het hart van Amata met het gif van de waanzin. De koningin pleitte daarop bij haar echtgenoot om hun dochter Lavinia aan Turnus te schenken, maar Latinus liet zich niet overhalen. Hierdoor ontmoedigd en door schrikbeelden opgejaagd, verliet Amata het paleis en voerde Lavinia met haar mee. Zij gaf zich over aan de roes van Bacchus en vele vrouwen uit Latium volgden haar en hielden orgieën in de wouden.

Toen Allecto ervan overtuigd was dat zij de vrede in het huis van Latinus onherroepelijk verstoord had, begaf zij zich naar de stad Ardea waar zich het paleis van Turnus bevond en zette hem aan tot oorlog tegen de Trojanen. Meteen riep Turnus overal in het land de leiders op tot een gewapende strijd tegen de indringers.

Terwijl dat gebeurde, vloog Allecto naar de plaats waar Ascanius op jacht was. Zij vervulde zijn honden met een ongeziene woede, zodat zij de achtervolging inzetten van een prachtig tam hert, het lievelingsdier van Tyrrhus, de herder van het koninklijke vee. Ascanius trof het hert met zijn pijl, maar het zwaargewonde dier slaagde erin om zich naar het huis van Tyrrhus te slepen. Die ontstak in woede en riep alle boeren uit de omtrek bij elkaar. De gewapende groep drong op naar het kamp van de Trojanen waar het tot een bloedig treffen kwam. Velen stierven in het gevecht, onder wie Tyrrhus' oudste zoon Almo.

Tevreden over haar verwezenlijkingen, bracht Allecto verslag uit bij Juno. De oppergodin stuurde haar terug naar de onderwereld en legde zelf de laatste hand aan de oorlog. Terwijl de boeren met hun doden en gewonden hun nood gingen klagen bij Latinus, verscheen Turnus ten tonele en eiste dat de Trojanen met geweld uit het land verdreven zouden worden. De oude Latinus had geen verweer tegen die overmacht. Hij sloot zich op in zijn paleis en liet de dingen op hun beloop.

Van overal werd Turnus' oproep tot de strijd beantwoord. Onder de toegesnelde leiders bevond zich Aventinus, een zoon van Hercules en de priesteres Rhea, die hem in het woud van de Aventijnse heuvel had gebaard. De tweelingbroers Catillus en Coras kwamen uit Tibur, de stad gesticht door de stroomgod Tiburtus. Uit Praeneste arriveerde Caeculus, een zoon van Vulcanus, en aan het hoofd van een groot leger verscheen Clausus, leider van de Sabijnen. Ook Camilla voegde zich bij hen. Zij was de dochter van de Volsker Metabus en voerde een groep ruiters aan onder wie zich verschillende vrouwelijke strijdsters bevonden. Zodra zij klaar waren voor de strijd, zette Turnus zich aan het hoofd van het leger. De Trojanen maakten geen schijn van kans.

Vulcanus

Vergilius vertelt hoe Caeculus een zoon was van **Vulcanus** of Volcanus. Dat was de Romeinse god van het vuur, later gelijkgesteld met de Griekse Hephaistos en als zodanig god van de smeedkunst en de vulkanen. Hij werd ook aangeroepen tegen brand, vooral in korenopslagplaatsen. Zijn bijnaam was *Mulciber*, smelter.

Een vulkaan: een vuurspuwende berg, iemand met een sterk temperament
Vulkanisch: heel heftig, geneigd tot heel sterke uitbarstingen

Faunus

Koning Latinus was de zoon van **Faunus**, de oud-Italische bos- en veldgod, op zijn beurt een zoon van Picus (zie verder) en een kleinzoon van Saturnus. Hij beschermde landbouw en veeteelt en was verwant met **Silvanus**, een bosgod, die eigendommen en grenzen van boomgaarden beschermde. Faunus werd later gelijkgesteld met de Griekse Pan. Zijn kinderen, de **faunen**, komen overeen met de Griekse satyrs. Zijn feest, de *Faunalia*, werd op 5 december op het platteland uitvoerig gevierd. Later werd hij gelijkgesteld met Lupercus (zie verder). Volgens de overlevering bouwde koning Latinus het oudste heiligdom van Faunus bij de Palatinus en stelde de aan hem gewijde *Lupercalia* in. Als god van de voorspelling werd Faunus ook **Fatuus** genoemd. Zijn gemalin was **Fatua** of **Fauna** die ook optrad als zijn zuster of dochter. Zij werd gelijkgesteld met **Bona Dea**, de godin die de vrouwen, de vruchtbaarheid en de maagdelijkheid beschermde.

Lupercus, een oude god van de landbouw en de herders, werd weleens gelijkgesteld met Faunus (Lupercus was een bijnaam van Faunus). In de Lupercalgrot bij de voet van de Palatinus, waar Romulus en Remus door de wolvin werden gezoogd, werden tijdens de *Lupercalia*, een herdersfeest, op 15 februari geiten en een hond (als bewaker van de kudden) geofferd om vruchtbaarheid te brengen en het volk te reinigen.

Flora was een oude godin van Sabijnse afkomst. Als godin van de bloemen en de lente beschermde zij de bloeiende gewassen en werd vereenzelvigd met de Griekse Chloris (zie verder). Haar feest, de *Floralia*, duurde van 28 april tot 2 mei. Zij vertegenwoordigde het seksuele aspect van de planten en de aantrekkingskracht van de bloemen, vandaar dat zij ook de beschermgodin was van de prostitutie. Flora, voorgesteld als een meisje met bloemenkrans, werd samen met **Robigus** vereerd, de god die het graan tegen ziekte (robigo) beschermde. In het gezelschap van **Pomona**, de godin van vruchten en tuinen, waakte ze over de fruitbomen (naar het Latijnse *pomum* of vrucht, fruit). Pomona was getrouwd met **Vertumnus**, de god van de afwisseling van de jaargetijden die de lentebloesems deed rijpen tot vruchten (zie verder). Pomona werd vereerd als de 'appelmoeder' en banketten werden vaak afgesloten met het eten van appels als eerbewijs aan haar opdat zij de mensen goedgezind zou zijn. **Patelana** was de godin die het opengaan van de bloesems beschermde (*patere* = open zijn).

Een faun: een bos- of veldgod
Faunesk: als van een faun
Fauna: de gezamenlijke diersoorten die in een bepaalde streek voorkomen
Flora: gezamenlijke plantensoorten in een bepaalde streek
Floraal: betrekking hebbend op bloemen
Floralia: bloemententoonstelling

Flora en Favonius

Ovidius vertelt in zijn *Fasti* hoe **Flora** oorspronkelijk een plattelandsnimf was met de naam **Chloris** (vers groen). Toen zij op een dag door de velden dwaalde, werd zij opgemerkt door **Favonius**, de westenwind (overeenkomstig met de Griekse Zephyros), die prompt op haar verliefd werd en haar achternazat. Hij maakte haar tot zijn vrouw waarbij hij haar veranderde in Flora en haar begunstigde met de macht voor bloemen. De transformatie is duidelijk zichtbaar op Botticelli's werk *Primavera* (zie illustratie). De figuur rechts is Favonius of Zephyros. Uit Chloris' mond ontsnappen bloemen en zij verandert van gedaante in Flora, herkenbaar aan de bloemenkrans om haar hoofd.

Alessandro Botticelli, Primavera (detail), Chloris wordt door Favonius veranderd in Flora, Uffizi, Firenze

Landbouwgoden

Andere Romeinse landbouwgoden waren **Consus**, de god van de geborgen oogst (zie verder); **Convector**, de god van het binnenrijden van de oogst; **Runcina**, de godin van het maaien; **Sarritor**, de god van het wieden; **Vervactor**, de god van het eerste ploegen en **Redarator**, de god van het tweede ploegen; **Semonia**, de godin van het zaaien (*semen* = zaad); **Incitor**, de god van het zaaien en het enten; **Occator**, de god van het eggen; **Mellon(i)a**, de godin van de bijenteelt (*mel* = honing) en **Pales**, de beschermgodin van kudden, weiden en herders.

Tijdens haar feest, de *Palalia*, gehouden op 21 april (de stichtingsdag van Rome) werden onbloedige offers zoals gerstekoeken gebracht. Men sprong door hopen brandend stro (haar attribuut) en wijdde stallen en vee met water. De heuvel Palatinus is waarschijnlijk naar haar genoemd. Ook **Faustitas** was een beschermgodin van de kudden. **Bubona** was de godin die de runderen beschermde.

Mutinus Mututus was de Romeinse tegenhanger van de Griekse Priapos en beschermde wijngaarden, bijenteelt, tuinen en de vruchtbaarheid in het algemeen.

Picumnus was een oud-Italische god van de groeikracht. Hij werd vereerd als **Sterquilinus** (*sterquilinium* = mesthoop) omdat hij de bemesting van het land zou hebben uitgevonden. Hij beschermde ook pasgeboren kinderen en bevorderde hun groei.

Pomona en Vertumnus

Volgens Ovidius werd **Pomona** als godin van de fruitbomen en de tuinen zozeer in beslag genomen door haar werk dat zij geen oog had voor de avances van een aantal huwelijkskandidaten. Toen **Vertumnus** op haar verliefd werd, nam hij allerlei gedaanten aan om haar te benaderen: een groentekweker, een wijnboer, een soldaat, een visser… want als god van de 'verandering' in de natuur (de evolutie van bloesem tot vrucht) kon hij gelijk welke vermomming aannemen. Op een dag veranderde hij zich in een oude vrouw en zong de lof van Vertumnus, maar zelfs dat hielp niet. Ten slotte nam hij zijn ware gedaante aan en besloot Pomona aan te randen. Toen pas merkte zij hoe mooi hij wel was en werd ze op hem verliefd.

Francesco Melzi, Pomona en Vertumnus, vermomd als oude vrouw, Staatliches Museum, Berlijn

Picus en Canens

In het paleis van koning Latinus, zo vertelt Vergilius, stond een beeld van **Picus**, de legendarische eerste koning van Latium. Hij was een zoon van Saturnus en de vader van Faunus. Als voorspellende god werd hij vereerd in de gedaante van een houten zuil met een specht erop, later als een jongeling met een specht op het hoofd.

Ovidius vertelt in zijn *Metamorphoses* dat Picus wegens zijn liefde voor de nimf **Canens** de toenaderingspogingen van de tovenares Circe afwees die hem daarom veranderde in een specht. Canens, de verpersoonlijking van het gezang, wachtte vruchteloos op Picus en werd gek van verdriet. Zes dagen en zes nachten lang ging ze zonder slaap of voedsel naar hem op zoek. Het laatst werd ze gezien bij de Tiber. Na een laatste zang loste ze op in het niets.

Italus

Naast het beeld van Picus stond er in het paleis van Latinus ook een beeld van **Italus**. Hij was een oud-Italische held, de koning van de eerste inwoners van Italië, dat naar hem werd genoemd.

De schrijver Gaius Julius Hyginus vertelt in zijn *Fabulae* dat Italus (of Italos) de zoon was van Telegonos (de zoon die Odysseus verwekte bij Circe). Later trok Telegonos naar Ithaca en doodde, zonder het te beseffen, zijn vader Odysseus. Hij huwde met Penelope, Odysseus' weduwe, en verwekte bij haar Italus. Ook Dionysius van Halicarnus vertelt dat de naam van Italië van deze Italus afstamt.

De bondgenoot Evander

Terwijl Turnus zijn leger in gereedheid bracht, werd Aeneas van zijn kant overweldigd door onrust en droefheid wegens de dreigende oorlog. Op een avond legde hij zich te rusten aan de oever van de Tiber. In zijn slaap verscheen de riviergod Tiberinus aan hem en sprak hem moed in. Dit was wel degelijk zijn thuis, hier moest hij blijven en zich niet laten verjagen. Weldra zou hij een grote zeug met dertig biggen vinden, het bewijs dat dit geen ijdel droombeeld was. Naar koning Evander moest hij gaan en met hem een verbond sluiten. Evander en zijn volk verkeerden al jarenlang in staat van oorlog met de Latijnen; zij zouden een machtige bondgenoot zijn.

De volgende ochtend dankte Aeneas de riviergod voor zijn raad en met twee schepen voer hij de Tiber af tot ze plots op het strand een witte zeug zagen liggen met dertig witte biggen. De dieren werden op een altaar geofferd en de tocht ging voort tot zij bij de burcht van Evander aankwamen. De koning hield net met zijn zoon Pallas en een keur van jonge mannen een offerplechtigheid voor Hercules toen zij de schepen zagen naderen. Aeneas verzekerde hun dat zij in vrede kwamen en Evander nodigde hem en zijn gevolg uit in zijn burcht.

Daar wees Aeneas de koning erop dat zij verre verwanten waren. Hij was zelf een nazaat van Dardanos, een zoon van de pleiade Electra en een kleinzoon van Atlas, terwijl Evander op zijn beurt afstamde van Mercurius, een zoon van de pleiade Maia en bijgevolg ook een kleinzoon van Atlas. Bovendien hadden zij dezelfde vijand, de koning van de Rutuliërs. Waarom zouden zij hun krachten niet bundelen tegen Turnus en zijn legermacht?

Evander was onmiddellijk bereid tot een verbond en ter bezegeling daarvan werd een groots feestmaal aangericht. Daarna toonde hij zijn gast de omgeving van zijn burcht: de grot in de heuvel Aventinus waar Hercules het monster Cacus verslagen had nadat die enkele van zijn runderen gestolen had; het woud waar Saturnus zich gevestigd had nadat hij door Jupiter van de Olympus was verdreven; de Carmentaalse Poort, genoemd naar Evanders moeder, de nimf Carmenta; de Lupercalgrot en de Tarpeïsche rots met de ruïnes van twee oude vestigingen: de ene gebouwd door Saturnus, de andere door Janus en daarom Janiculum genoemd.

Toen het nacht werd, begaf Venus zich naar haar gemaal Vulcanus en vroeg hem om een wapenrusting te smeden voor haar zoon Aeneas zoals hij ooit op vraag van Thetis gedaan had voor haar zoon Achilles. Vulcanus kon de mooie Venus niets weigeren en na een passionele liefdesnacht ging hij naar zijn ondergrondse smidse bij de Etna waar hij met behulp van de Cyclopen aan het werk toog.

Diezelfde ochtend hielden Evander en Aeneas krijgsraad over de te volgen strategie. De oude koning raadde zijn bondgenoot aan om zich naar de stad Agylla te begeven en

de hulp in te roepen van de Etrusken. Hun vroegere koning Mezentius was wegens zijn moorddadige bewind door hen afgezet, maar hij was erin geslaagd te ontsnappen en had zich aangesloten bij Turnus. De huidige koning, Tarchon, zou zeker bereid zijn om Aeneas' bondgenoot te worden, want de Etrusken koesterden nog steeds een gerechtvaardigde woede tegen de tiran Mezentius die aan zijn straf was ontkomen. Bovendien had een orakel hun voorspeld dat zij zich onder de leiding van een vreemde veldheer moesten plaatsen vóór zij tegen Mezentius ten strijde mochten trekken.

Aeneas, die alle hulp kon gebruiken, stemde meteen in met het plan. Er werden offers gebracht aan Fortuna en aan het hoofd van een groep ruiters vertrokken Aeneas en Pallas naar het gebied van de Etrusken. Reeds zagen zij vanop een heuvel het kamp van hun toekomstige bondgenoten liggen, toen Venus aan haar zoon verscheen. Zij toonde hem de prachtige wapenrusting die door Vulcanus was gemaakt en dankbaar aanvaardde Aeneas het geschenk van zijn goddelijke moeder.

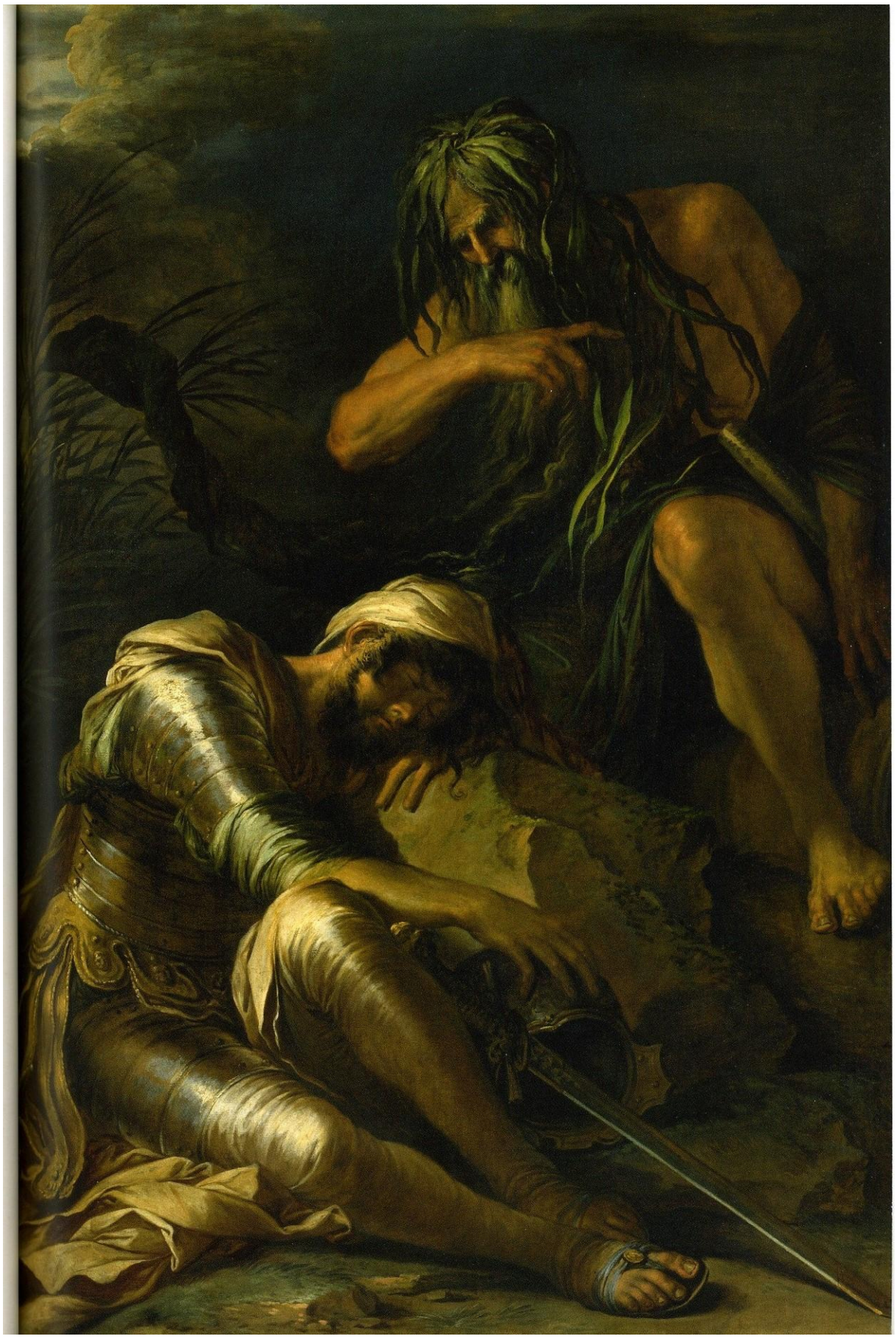
Evander en Carmenta

Evander, een zoon van Mercurius, was een Arcadische vorst die zich nog voor de Trojaanse Oorlog in Italië vestigde en Pallantium (of Palatium) stichtte vanwaar de naam Palatinus (zie verder) werd afgeleid.

Zijn moeder **Carmenta** (of Carmentis), die met hem naar Italië was gevlucht, werd vereerd als een geboortegodin en droeg een dubbele naam **Prorsa** (naar voren gekeerd) en **Postverta** (naar achteren gekeerd) naar de twee mogelijke liggingen van de boreling, zoals Aulus Gellius uitlegt in zijn *Noctes Atticae*. Zij zou ook de gave van de voorspelling hebben gehad en de geschiktste plaats voor de ligging van Rome hebben aangewezen. Volgens de overlevering werd zij begraven aan de voet van het Capitool, bij de naar haar genoemde Porta Carmentalis. Haar feest, de *Carmentalia*, werd op 11 en 15 januari gevierd en werd voornamelijk bijgewoond door vrouwen. Men offerde rijst en at met room gevuld gebak in de vorm van mannelijke of vrouwelijke geslachtsdelen.

Carmenta is een van de vier **Camenae**, bosnimfen die konden voorspellen, godinnen van bronnen en fonteinen en later gelijkgesteld aan de muzen. In dat verband werd Carmenta vereerd als de moeder van het alfabet. Zij zou de Griekse letters vertaald hebben naar Latijnse en de Romeinen zo het alfabet geschonken hebben. De drie andere Camenae waren **Egeria**, **Antevorta** en **Postvorta**.

Salvator Rosa, Tiberinus verschijnt tijdens een droom aan Aeneas, The Metropolitan Museum of Art, New York

Fortuna

Voor Aeneas' vertrek naar de Etrusken werd een offer gebracht aan **Fortuna**. Oorspronkelijk was zij de godin van zegen en vruchtbaarheid, later werd zij vereenzelvigd met de Griekse Tyche, de godin van het lot en het toeval. Fortuna, vaak met de hoorn des overvloeds in de hand afgebeeld of met een rad, een bal of een blinddoek, werd vereerd door handelaren en neringdoeners. Men bad tot haar om goed weer op zee, om de overwinning in een veldslag of om succes bij allerlei ondernemingen, niet in de laatste plaats de liefde.

Fortuna had een tempel op het Forum Boarium (rundermarkt). Op de Quirinalis stond het heiligdom van *Fortuna populi Romani*. In Praeneste had Fortuna een orakel waar een jongen op goed geluk een stokje trok waarop een lotsspreuk stond geschreven.

Fortuin: het lot, over voor- en tegenspoed beslissende macht, geluk, vermogen
Fortuinlijk: door het fortuin begunstigd
Fortuinzoeker: gelukzoeker
Het rad van fortuin: de wisselvalligheden van het leven

Tiberinus

In een droom verschijnt de riviergod van de Tiber aan Aeneas. Hij werd **Tiberinus** genoemd, maar ook Tiberis of Thybris. Met Manto, de voorspellende, een dochter van de waarzegger Tiresias, werd hij vader van Ocnus die volgens de overlevering de stad Mantua zou hebben gesticht en Aeneas hielp in zijn strijd tegen de Rutuliërs (zie verder). Volgens anderen kreeg de stad haar naam van **Mantus**, de Etruskische god van de onderwereld.

Nisus en Euryalus

Op hetzelfde ogenblik dat Aeneas en Pallas op weg waren naar de Etrusken, zond Juno haar bode Iris naar Turnus met de melding dat Aeneas het kamp verlaten had om in de omgeving bondgenoten te werven. De gelegenheid, fluisterde Iris de Rutuliër in het oor, was te mooi om te laten liggen. Zonder hun leider zouden de Trojanen veel minder weerstand bieden en een beter moment om hen aan te vallen, was ondenkbaar.

Turnus zag zijn kans schoon en leidde zijn leger naar het kamp van de Trojanen. Toen die de vijand in de verte zagen naderen, haastten zij zich om de poorten te sluiten en de muren te bemannen, want Aeneas had hun verboden om de tegenstander in het open veld tegemoet te treden.

Turnus was het traag marcherende leger met een twintigtal ruiters vooruitgesneld. Toen hij merkte dat de Trojanen zich achter hun muren verschansten, schold hij hen uit voor lafaards en probeerde hun schepen in brand te steken. Maar met goddelijke hulp braken alle touwen waarmee de vloot aangemeerd lag en veilig voor de Rutulische fakkels dreven de schepen de stroom op, terwijl zij in zeenimfen veranderden.

Teleurgesteld, maar geenszins ontmoedigd richtte Turnus zijn aandacht opnieuw op het kamp. Omdat het stilaan avond werd, besloot hij de bestorming tot de volgende dag uit te stellen. Hij liet grote vuren aanleggen rond de omwalling, zodat de Trojanen omsingeld waren en niemand kon ontsnappen. Terwijl de nacht het land verduisterde, hielden zijn mannen, zeker van hun overmacht, zich onledig met drank en spel.

Intussen bedachten twee Trojanen, Nisus en de nog jonge Euryalus die door hem bemind en beschermd werd, een gewaagd plan. Zij stonden op wacht bij een van de poorten en besloten om in het donker door de vijandelijke linies heen te sluipen, zodat zij Aeneas konden verwittigen van de hachelijke toestand waarin zijn mannen zich bevonden. Meteen lieten zij zich door enkele makkers aflossen en legden hun plan voor aan Ascanius die midden in het kamp krijgsraad hield met de andere leiders. Hun voorstel werd gunstig onthaald en Ascanius prees hen om hun dapperheid.

Met bonzend hart verlieten Nisus en Euryales het kamp en, gedekt door de duisternis, slopen zij tot bij de vuren van de vijand. De Rutuliërs, dronken van de wijn, sliepen hun roes uit en waren zich van geen kwaad bewust. Zonder geluid te maken dreven de twee Trojanen hun zwaarden in de slapende lichamen die zij op hun weg passeerden en doodden ettelijke vijanden. Pas toen de ochtendschemer door het duister brak, hielden zij met hun sluipmoord op en vervolgden hun weg.

Niet ver daarvandaan stuitten zij echter op een groep ruiters, een achterhoede onder leiding van Volcens, die op weg was naar Turnus' legerkamp. Zo snel zij konden, probeerden de twee Trojanen zich in het struikgewas te verbergen, maar Euryales

vergiste zich in het donker van weg en werd gegrepen. Toen Nisus merkte dat zijn jongere makker hem niet meer volgde, vreesde hij het ergste en keerde op zijn stappen terug. Verborgen achter de struiken, zag hij hoe Euryales door de Rutuliërs was gevangengenomen en Volcens op het punt stond om hem te doden. Met de moed der wanhoop slingerde Nisus zijn speren naar de groep ruiters en doodde twee van hen.

Volcens, die niet zag waar de vijand verborgen zat, wilde de weerloze Euryales doden, maar zodra Nisus dat merkte, sprong hij te voorschijn en riep dat hij de dader was, dat ze hem moesten doden en niet zijn onschuldige vriend. Zijn smeekbede was echter tevergeefs. Volcens dreef zijn zwaard tot aan het gevest in de borst van Euryales. Stervend viel de jongeman neer terwijl zijn bloed de aarde rood kleurde. Uitzinning van woede en verdriet stormde Nisus schreeuwend op hem af. Ofschoon hij snel omsingeld was en geen schijn van kans maakte, slaagde hij er nog in om Volcens te doden voor hij zelf onder de zwaarden van de Rutuliërs viel. Stervend wierp hij zich neer op het lijk van zijn vriend.

Zodra Aurora de duisternis had verjaagd, ontdekte Turnus de slachting die onder zijn mannen was aangericht. Woedend gaf hij het bevel om het Trojaanse legerkamp te bestormen. De afgehouwen hoofden van Nisus en Euryales werden op lange lansen gestoken, duidelijk zichtbaar voor de belegerden die de dood van hun twee dappere makkers beweenden, al kregen zij niet veel tijd voor hun verdriet, want de trompetten schalden en de aanval werd ingezet.

Het gevecht dat ontbrandde, was verschrikkelijk. Zowel de Trojanen als de Rutuliërs verloren talloze strijders. De jonge Ascanius doodde met pijl en boog zijn eerste vijand, terwijl Turnus als een razende tekeerging en een ware slachting aanrichtte. Meer dan eens zag het ernaar uit dat de Trojanen het onderspit zouden delven, maar telkens opnieuw wisten zij de vijand terug te drijven.

Op een gegeven ogenblik openden twee broers, Pandarus en Bitias, tegen Aeneas' bevel in een van de poorten om de tegenstander rechtstreeks aan te vallen. Hun jeugdige overmoed werd onmiddellijk afgestraft. Turnus doodde hen met twee welgerichte speren en samen met een groep strijders drong hij het kamp binnen. Er ontstond een gevecht van man tegen man, waarbij verschillende Trojanen gedood werden, maar ook Turnus' makkers vielen de een na de ander onder de zwaarden van Aeneas' mannen.

Ten slotte bleef alleen de koning van de Rutuliërs over. Omringd door vijanden werd hij langzaam maar zeker achteruit gedreven tot hij met zijn rug tegen de rivier kwam te staan. Zijn hele lichaam droop van het zweet, de adem kwam hortend uit zijn borstkas en met zijn laatste krachten verweerde hij zich tegen de oprukkende Trojanen.

Omdat hij geen andere uitweg meer zag, wierp hij zich uitgeput en in volle wapenrusting in de Tiber en wist zich op die manier te redden. Onder luid gejuich werd hij door zijn strijdmakkers verwelkomd.

Nisus en Euryalus, Musée du Louvre, Parijs

De liefdesdood van Nisus

Terwijl **Euryalus** voorgesteld wordt als een beeldschone jongeling in de bloei van zijn leven, is **Nisus** de volwassen krijger die als beschermer optreedt van de jongeman en voor hem voelt wat door Vergilius *amor pius* wordt genoemd. Hun liefde – het woord wordt verschillende keren gebruikt – is een afspiegeling van de gevoelens tussen Achilles en Patroklos in de *Ilias* van Homeros. Vergilius had waarschijnlijk de bedoeling om voor de Romeinen een verhaal te creëren dat illustreert hoe de erotische liefde tussen twee strijders tot ongeziene heldendaden kan leiden zoals dat al meerdere malen was verhaald in de Griekse literatuur. In die optiek is de zelfgekozen dood van Nisus te verstaan die bereid is om zijn eigen leven op te offeren voor dat van Euryalus en die – wanneer dat niet lukt – zich stervend op het lichaam van zijn dode minnaar gooit in een laatste omarming.

De tussenkomst van Aeneas

Intussen riep Jupiter, de hemelse vader, alle goden bij elkaar op de Olympus. Hij sprak met hen over de strijd tussen de Latijnen en de Trojanen en maande hen aan om niet langer tussenbeide te komen of partij te kiezen, want hij wilde geen herhaling van de tweedracht die in het sterrenpaleis was ontstaan naar aanleiding van de oorlog om Troje.

Venus echter protesteerde. Hadden Aeneas' mannen het verdiend om voor de tweede keer ingesloten te worden en door de vijand belegerd? Hadden zij uit het brandende Troje kunnen ontvluchten met achterlating van bezit en familie om in het verre Latium slachtoffer te worden van Juno's woede? Was zij het niet die Allecto naar de aarde had gestuurd om tweedracht te zaaien? Hoe kon op die manier Troje herrijzen in Latium?

Maar Juno diende haar onmiddellijk van repliek. Had zij soms Aeneas gedwongen om koning Latinus als vijand tegemoet te treden? Was zij ervoor verantwoordelijk dat hij zijn mannen in het kamp had achtergelaten onder leiding van zijn zoon, niet meer dan een knaap? Was het Venus zelf niet die de aanleiding van het conflict was geweest toen zij Helena aan Paris schonk en daarmee het conflict tussen Azië en Europa in gang zette? En nu durfde zij haar ervan te betichten de aanzet gegeven te hebben tot de oorlog?

Jupiter kwam tussenbeide. Het was voor iedereen duidelijk, zei hij, dat er geen vrede kon heersen tussen de Trojanen en de Rutuliërs, maar hoe de strijd ook afliep, niemand mocht zich nog in het conflict mengen. Het lot zou zijn eigen weg gaan. Daarmee was de beslissing gevallen en werd de vergadering opgeschort.

Op hetzelfde ogenblik was Aeneas op de terugweg naar zijn kamp. De Etruskische koning Tarchon had ermee ingestemd om zijn bondgenoot te worden en aan het hoofd van een indrukwekkende vloot voeren Aeneas, Pallas en Tarchon naar de plaats waar de Trojanen nog steeds omsingeld waren. Midden op zee ontmoetten zij plots een grote groep zeenimfen. Een van hen, Cymodocea, vertelde Aeneas dat zijn schepen veranderd waren in nimfen toen de Rutuliërs ze in brand wilden steken. Maar daarmee was het gevaar niet geweken, voegde zij eraan toe, want de jonge Ascanius werd belegerd door de machtige Turnus en de situatie was kritiek.

Geschrokken dreef Aeneas zijn mannen tot spoed aan en de schepen snelden door de golven. Weldra kwam het Trojaanse kamp in zicht en vanachter de omwalling werden zij op gejuich onthaald. Ook Turnus had het ontzettingsleger opgemerkt en voerde het gros van zijn legermacht naar het strand om de ontscheping te verijdelen. Op de kust kwam het tot een treffen tussen de twee legers. De schok was verschrikkelijk. Aeneas, die aan het hoofd van zijn manschappen oprukte, doodde verschillende Latijnen, daarbij geholpen door de machtige wapens die Vulcanus voor hem had vervaardigd.

Naast hem vocht de trouwe Achates en aan beide zijden vielen tientallen doden. Door zijn zuster Juturna opmerkzaam gemaakt op de slachting die Pallas, de zoon van Evander, aanrichtte, trok Turnus tegen de jongeman ten strijde en velde hem met zijn speer. Hij roofde de wapenrusting van de ongelukkige prins en pronkte met de buit.

Van op afstand had Aeneas gezien wat er was gebeurd en hij rouwde om het verlies van zijn vriend. Maaiend met zijn zwaard baande hij zich een weg door de linies van de vijand, vastbesloten om Turnus te doden. Camers, de blonde zoon van Volcens, werd het slachtoffer van zijn woede en met hem vele anderen. Maar bij Turnus geraakte Aeneas niet, want Juno vroeg Jupiter om genade voor de Rutulische koning. De oppergod wilde niet op haar smeekbede ingaan, slechts uitstel van het onvermijdelijke stond hij toe.

Meteen daalde Juno in een wolk uit de hemel neer. Zij nam de gedaante aan van Aeneas en gebaarde dat hij voor Turnus op de vlucht ging. De Rutuliër die dacht dat de Trojaan voor hem angst had, ging achter hem aan. Juno stuurde het drogbeeld een van de schepen op en Turnus zette de achtervolging in. Zodra hij via de loopbrug op de voorplecht van het schip was beland, kapte Juno de meertouwen los en sleepte het schip de golven op. Voor Turnus' verbouwereerde ogen verdween het drogbeeld in het niets en bleef hij alleen achter op het dek.

Terwijl de echte Aeneas op het slachtveld nog steeds op zoek was naar de Rutuliër, zonk Turnus op zijn knieën neer en, niet wetend wat er was geschied, strekte hij zijn beide handen omhoog en vroeg wanhopig aan de goden wat er gebeurde. Toen er geen antwoord kwam, probeerde hij in zee te springen om naar de kust terug te zwemmen, maar Juno sloeg hem driemaal terug. Ten slotte gaf Turnus zijn verzet op. De zee doorklievend, gleed het schip verder weg van het strijdtoneel en bracht hem naar de stad van Daunus, zijn vader.

Intussen richtte Mezentius, de gehate tiran, een ware slachting aan onder de Etrusken, tot hij oog in oog kwam te staan met Aeneas. Hij wierp zijn speer naar de Trojaan, maar het wapen schampte af op Vulcanus' schild. Op zijn beurt slingerde Aeneas zijn speer. Ze ging dwars door Mezentius' schild en trof hem in de lies. Aeneas snelde met zijn zwaard naar hem toe, maar Mezentius' zoon, Lausus, versperde hem de weg. Terwijl de gewonde tiran zich wegsleepte, viel de jongeling Aeneas aan, maar hij was geen partij voor de ervaren krijger en al snel stootte Aeneas zijn zwaard in Lausus' borst.

Toen de gewonde Mezentius de dood van zijn zoon vernam, liet hij zich op een paard tillen en verblind door woede en verdriet, stormde hij op Aeneas af. Die ontweek de speer van zijn vijand en doodde met de zijne het paard van Mezentius. De Etrusk kwam zwaar ten val en toen Aeneas hem naderde, bood hij zijn keel aan voor de dodelijke slag. De Trojaanse prins aarzelde niet.

Juturna

Turnus' zuster, **Juturna**, werd bemind door Jupiter. Toen **Lara**, een bronnimf, dat aan Juno verraadde, werd zij door de oppergod met stomheid geslagen. Bij Ovidius wordt zij **Tacita**, de Zwijgzame, genoemd. In zijn *Fasti* vertelt Ovidius hoe Tacita op bevel van Jupiter door Mercurius naar de *silentes*, de zwijgende doden in de onderwereld, werd gebracht. Mercurius vatte echter liefde voor haar op en werd bij haar de vader van de *Lares compitales*, de beschermgeesten van de kruispunten. Op 21 februari tijdens de *Feralia*, het feest ter ere van de doden, werd zij geëerd.

Jupiter maakte Juturna tot een bronnimf. Zij huwde met Janus en werd de moeder van **Fons** of **Fontus**, de als bron voorgestelde god. Juturna werd op 11 januari gevierd tijdens de *Juturnalia*. Uit de haar toegewijde bron (*Lacus Iuturnae*) bij de tempel van Castor en Pollux werd water genomen om te gebruiken bij offers. Men gooide ook geld en juwelen in de bron om een gunst te verkrijgen.

François Boucher, Venus vraagt Vulcanus wapens voor Aeneas, Musée du Louvre, Parijs

Camilla's strijd

Nu de gevechten voorlopig waren gestaakt, werd een begrafenisplechtigheid gehouden voor de gesneuvelden. Aeneas liet brandstapels oprichten en de oude koning Evander kwam over om het laatste eerbetoon aan zijn zoon Pallas bij te wonen.

Intussen arriveerde een gezantschap uit Laurentum, de stad van koning Latinus. Aeneas stond hun verzoek om hun doden op te halen welwillend toe en sprak zijn spijt uit dat de Latijnen ervoor gekozen hadden zijn vijanden te worden. De leider van het gezelschap, de oude Drances die al jarenlang een verbeten tegenstander was van Turnus, was onder de indruk van Aeneas' woorden en beloofde dat hij koning Latinus zou overhalen om de strijd te staken en vrede te sluiten met de Trojanen.

Terwijl op de kust de brandstapels rookten, gebeurde hetzelfde in Laurentum. Ook de Latijnen hadden talloze doden te betreuren in dit zinloze gevecht en de hele stad was in rouw gedompeld. Overal huilden moeders om hun zonen en vrouwen om hun mannen. Kinderen waren van hun vaders beroofd, zusters hadden hun broers verloren.

In het paleis van Latinus werd een vergadering belegd om de toestand te bespreken. De oude koning wilde een einde maken aan het leed dat zijn onderdanen trof en stelde voor om de Trojanen een stuk land te schenken aan de Tiber waar zij zich konden vestigen en een stad konden bouwen.

De oude Drances nam het woord en steunde het plan van de koning. Hij stelde voor dat Latinus zijn dochter ten huwelijk schonk aan Aeneas om het vredesverdrag te bekrachtigen en dat Turnus zijn aanspraken op Lavinia opgaf. Indien hij dat weigerde, moest hij Aeneas maar uitdagen tot een tweegevecht om zo de strijd te beslechten en niet langer het bloed van de Latijnen te vergieten.

Woedend stoof Turnus op. Hij schold Drances uit voor lafaard en verrader. Waarom gedroegen de Latijnen zich als overwonnenen? Hadden de Trojanen niet evenveel verliezen te betreuren als zij? En hadden zij niet genoeg bondgenoten om de indringers te verjagen? Hij zou in elk geval de strijd nooit opgeven.

Net op dat ogenblik, in het heetst van de woordenwisseling, verliet Aeneas het Trojaanse kamp en trok met zijn leger op in de richting van Laurentum. Het bericht van de naderende vijand maakte meteen een einde aan de discussie en Turnus greep de gelegenheid aan om de strijdlust opnieuw aan te wakkeren. Zowel de Latijnen als de Rutuliërs en de Volsken verzamelden zich om de vijand tegemoet te treden. Tegelijkertijd werden grachten gegraven, stenen en palen aangesleept en de muren versterkt.

Camilla, de leidster van de Volsken, stelde Turnus voor om met haar ruiterij de Trojaanse optocht af te remmen, zodat hij zich kon concentreren op de verdediging van de stad. De Rutulische koning accepteerde het voorstel van de moedige vorstin die aan het hoofd van haar troepen de vijand tegemoet reed.

Vanuit de hemel keek Diana bezorgd toe naar de aan haar toegewijde maagd. Camilla was de dochter van koning Metabus die vroeger uit zijn rijk was verjaagd. Hij vluchtte met zijn dochtertje uit de stad Privernum, achternagezeten door soldaten die hem wilden doden. Toen hij bij de onstuimige rivier de Amasenus kwam, durfde hij niet over te steken omdat hij bang was dat Camilla zou verdrinken. Hij bond de baby aan zijn speer, beloofde de godin Diana om het meisje aan haar toe te wijden als ze gered werd en slingerde de speer naar de overkant. Camilla groeide onder zijn leiding op in de bossen en werd, zoals Diana, een ervaren jaagster. Zij behield haar maagdelijke staat en ontwikkelde zich tot een geduchte krijgster.

Diana, die het lot van de moedige maagd al kende, gaf Opis, een nimf uit haar gevolg, de opdracht om met pijl en boog naar de aarde af te dalen en diegene neer te schieten die Camilla zou verwonden of doden.

Terwijl Opis deed wat haar gevraagd was, ontmoetten de ruiterij van Aeneas en die van Camilla elkaar. Er ontstond een bloedig gevecht waarbij aan beide zijden al snel tientallen manschappen sneuvelden. Camilla voerde krijgshaftig haar troepen aan, de ene borst ontbloot als een amazone. Verschillende vijanden doodde zij, ofwel met haar speer, ofwel met pijl en boog. Op een gegeven ogenblik echter zag de Etrusk Arruns zijn kans schoon. Zonder dat Camilla hem opmerkte, slingerde hij zijn speer naar haar en trof de moedige vorstin in de borst. Terwijl zij dood neerviel, wendde Arruns zijn paard en ging er spoorslags vandoor, bang voor de woede van de Volsken.

Maar Opis had vanaf de top van een berg gezien wat er was gebeurd. Zij wachtte Arruns op, nam een pijl uit de vergulde koker van Diana en schoot de Etrusk neer. Toen zweefde zij op haar vleugels terug naar de Olympus.

De dood van Camilla veroorzaakte een ongeziene paniek onder de Volsken en de Rutuliërs. Achtervolgd door de onstuitbare Trojanen, wendden zij de teugels en reden terug naar Laurentum. Door de chaotische aftocht werden nog velen gedood vooraleer zij de veilige muren van de stad bereikten.

Turnus, die met zijn leger de omringende heuvels bezette, kreeg het bericht van de nederlaag. Zijn ruiterij was verslagen, Camilla was gedood en de vijand naderde de muren van Laurentum. In woede ontstoken verliet hij het woud en trok, net als Aeneas, met zijn leger naar de stad van koning Latinus.

Diana

Camilla was als maagdelijke amazone toegewijd aan de godin **Diana**. Zij was de oud-Italische maangodin, oorspronkelijk vereerd als schenkster van vruchtbaarheid en een lichte bevalling. Ongehuwden smeekten haar om een spoedig huwelijk, pasgetrouwden om een kind en zwangere vrouwen om een voorspoedige bevalling. Als tweelingzuster van Apollo was zij een dochter van **Latona**, de Romeinse naam voor Leto. Later werd zij onder Griekse invloed evenals Artemis de jacht- en maangodin. Zij werd afgebeeld met een fakkel, een boog en een hert. Haar tempel op de Aventinus werd volgens de overlevering opgericht door koning Servius Tullius (zie verder).

Diana: figuurlijk voor maan

De Koning van het Woud

De godin **Diana** werd onder meer vereerd in het Heilige Woud van Nemi, niet ver van de stad Aricia bij de Mons Albanus. Daar bevond zich een heiligdom van *Diana Nemorensis* of Diana van het Woud. In dat woud stond een aan haar gewijde eik, die bewaakt werd door een priester die de **Koning van het Woud** (*Rex Nemorensis*) werd genoemd. Zijn ambtstermijn duurde zo lang tot hij door een andere man vermoord werd, die op zijn beurt priester werd.

Volgens één verhaal werd de cultus van Diana in Nemi ingesteld door **Orestes**, de zoon van Agamemnon van Mycene, die nadat hij zijn zus Iphigeneia in Tauris had bevrijd naar Italië vluchtte met het beeld van Diana, waaraan in Tauris nietsvermoedende reizigers werden geofferd. In Italië kreeg het bloedige ritueel een mildere vorm. In het Heilige Woud stond een boom waarvan geen tak mocht worden afgebroken. Alleen een weggelopen slaaf mocht dat, waarna hij het recht had de priester tot een tweegevecht uit te dagen en hem op te volgen als hij erin slaagde hem te doden. Volgens de overlevering was die lotsbeschikkende tak dezelfde als de gouden tak die **Aeneas** op aanraden van de Sibille afsneed voor zijn tocht naar het dodenrijk (zie hoger).

Maar Diana heerste niet alleen in het Heilige Woud in Latium. Zij deelde het heiligdom met twee mindere godheden: de bosnimf **Egeria** (zie verder) en **Virbius**. Volgens de overlevering was Virbius niemand minder dan de Griekse held Hippolytos, de beschermeling van Artemis (Diana), die andere vrouwen versmaadde en daarom door Aphrodite (Venus) gestraft werd. Zij zorgde ervoor dat zijn stiefmoeder Phaidra, de vrouw van koning Theseus, op hem verliefd werd. Toen hij haar afwees, beschuldigde zij hem valselijk bij Theseus die Poseidon (Neptunus) smeekte om hem te straffen. Toen Hippolytos met zijn wagen over het strand reed, stuurde de zeegod een woeste stier uit de golven op, zodat Hippolytos uit de wagen werd geslingerd en door zijn op hol geslagen paarden werd meegesleurd tot hij stierf.

Diana haalde uit liefde voor Hippolytos de genezer Asklepios (Aesculapius) ertoe over om de jongeman tot leven te wekken en verborg hem voor de verontwaardigde Zeus in het woud van Nemi waar ze hem toevertrouwde aan de nimf **Egeria** en waar hij leefde onder de naam **Virbius**. Daar heerste hij als koning en werd de eerste priester van Diana. Paarden werden geweerd uit het woud omdat zij Hippolytos' dood hadden veroorzaakt.

Het verhaal van Orestes en het beeld van Diana, dat alleen met menselijk bloed kon worden tevredengesteld, verklaart de wrede opvolgingsregel van het Ariciaanse priesterschap. De mythe van Hippolytos maakt de functie van Virbius duidelijk. Als vruchtbaarheidsgodin moest Diana noodzakelijkerwijs een mannelijke partner hebben.

In zijn hoedanigheid van stichter van het heiligdom in Nemi en eerste Koning van het Woud was Virbius de mythische voorganger van de reeks priesters die Diana dienden onder de titel Koning van het Woud en die, net als hij vroeger, één na één op een gewelddadige wijze aan hun einde kwamen. Die priesters stonden in dezelfde relatie tot Diana als Virbius. Diana was hun koningin en de Heilige Boom was de belichaming van de bosgodin. Zo lang de boom ongeschonden bleef, was de Koning van het Woud veilig. Werd de gouden tak (waarschijnlijk een maretak) afgehakt, dan was zijn lot bezegeld en begon de ambtstermijn van de nieuwe priester.

Beeld van Diana, Musée du Louvre, Parijs

Het geschonden bestand

Zodra Turnus in Laurentum arriveerde, probeerde Latinus hem te overhalen om de strijd met de Trojanen te staken, maar de woorden van de oude koning hadden geen effect. Ook de smeekbeden van Amata konden Turnus niet op andere gedachten brengen, zelfs niet toen de koningin verklaarde dat zij zich van het leven zou benemen als de man die zij als haar schoonzoon wenste in de oorlog zou sterven.

Turnus zag wel in dat verder bloedvergieten zinloos was, maar Lavinia opgeven wilde hij in geen geval. Hij zond daarom een bericht naar Aeneas waarin hij verklaarde dat hij bereid was om het geschil in een tweegevecht te beslechten. Wie van hen beiden de kamp won, kreeg Lavinia als bruid. Aeneas ging akkoord met het voorstel, al waren zijn makkers en zijn zoon bevreesd voor de uitkomst van het gevecht.

De volgende ochtend stelden de Rutuliërs en de Trojanen zich in de vlakte tegenover elkaar op terwijl de kamprechters het strijdperk afbakenden. Aan beide zijden werden de lansen in de aarde gestoken en de schilden neergelegd. Vanaf de muren van de stad keken vrouwen, kinderen en grijsaards afwachtend toe.

Maar Juno, die van geen verbond wilde weten, kwam vanuit de hemel opnieuw tussenbeide. Zij sprak Juturna aan en vertrouwde haar toe dat zij Turnus niet langer kon beschermen tegen het lot dat hem door de Parcen was toebedeeld. Als de nimf haar broer wilde redden, moest zij zich haasten. Misschien kon zij zijn lot nog een gunstige afloop geven door het gesloten verdrag te verbreken en opnieuw een oorlog te ontketenen.

Intussen ontmoetten Aeneas, koning Latinus en Turnus elkaar in de vlakte tussen de twee legers. Er werden een zwijn en een schaap geofferd en Aeneas sprak een eed uit dat als Turnus het tweegevecht won, Ascanius en de Trojanen afstand zouden doen van het land. Als hij daarentegen als overwinnaar uit de strijd trad, zou hij de alleenheerschappij niet opeisen. Koning Latinus mocht het hoogste gezag behouden, terwijl hij met Lavinia zou trouwen en een stad zou bouwen die hij naar haar zou noemen. Op zijn beurt verklaarde Latinus dat hij het verdrag zou respecteren, welke ook de uitkomst van het tweegevecht zou zijn.

Aan Rutulische kant echter was men er plots niet meer zo zeker van dat het verdrag wel een goed idee was. Nu de soldaten Aeneas zagen in zijn prachtige, door Vulcanus gemaakte wapenrusting, leken de strijdkansen hun ongelijk. Juturna, die hun onrust opmerkte, maakte van de gelegenheid gebruik en begon de gemoederen op te hitsen. Waarom zouden de Rutuliërs hun lot laten afhangen van één man? Hun leger was sterker dan dat van de Trojanen. Als Turnus de tweekamp verloor, zouden zij de rest van hun leven de Trojanen moeten gehoorzamen.

Haar woorden veroorzaakten verwarring bij de soldaten en om hun laatste twijfel weg te nemen, gaf Juturna hun een goddelijk teken. Jupiters arend verscheen plots aan

de hemel waar hij een krijsende groep vogels van het strand voor zich uit joeg. Plots gleed het dier naar omlaag en roofde met gekromde klauwen een prachtige zwaan.

De augur Tolumnius, die tussen de Rutuliërs stond, verklaarde luidkeels dat dat het teken was waarop hij had gewacht. Hij riep de mannen op tot de strijd en gooide als eerste zijn speer die een Etrusk doodde. Door de drieste daad kwam er een abrupt einde aan de wankele vrede en voor iemand besefte wat er gebeurde, stormden de twee legers op elkaar af. Koning Latinus vluchtte terug naar de stad, terwijl Aeneas vruchteloos probeerde om zijn mannen tegen te houden. Op dat ogenblik werd hij echter getroffen door een pijl en wankelde achteruit. Toen Turnus zijn vijand zag wijken, reed hij met zijn strijdwagen op de Trojanen in en mengde zich in het gevecht.

Terwijl de Rutuliër dood en verderf zaaide, brachten Mnestheus en Achates de bloedende Aeneas naar het kamp. De geneesheer Japyx probeerde de pijl te verwijderen, maar tevergeefs. Venus, verontwaardigd over het verraad dat haar zoon te beurt was gevallen, kon niet langer werkeloos blijven toekijken. Zij plukte een geneeskrachtig kruid van de Ida op Kreta en mengde dat ongezien in het waterbekken dat Japyx gebruikte. Toen de nietsvermoedende geneesheeer de bloedende wonde bette met het water, verdween de pijn onmiddellijk en liet de pijlpunt zich zonder moeite verwijderen.

Meteen keerde Aeneas terug naar het strijdperk. Zijn aanblik veroorzaakte paniek bij de tegenstander en tientallen van hen, onder wie de augur Tolumnius, vonden de dood in het gevecht dat volgde.

De auguren

Vergilius vertelt hoe de **augur** Tolumnius in de vlucht van Jupiters adelaar een teken van de goden herkent en daarom het bestand schendt. De Romeinen meenden dat de goden hun wil te kennen gaven door voortekenen (*omina*) of, bij officiële handelingen, door *auspicia*. De waarneming en verklaring van die auspicia was toevertrouwd aan vogelwichelaars of *augures* die de tekenen aan de hemel waarnamen en interpreteerden (naar *aves spicere* = de vogels nakijken).

Soms werden ook de ingewanden van geofferde dieren bestudeerd om de wil van de goden te kennen. Dat gebeurde door de ingewandlezers of *haruspices*. Het gebruik was niet origineel Romeins, maar Etruskisch.

Een augur: een voorspeller
Een augurenlach: een betekenisvolle lach van personen die elkaar als ingewijde (met name als bedrieger) kennen
Augureren: voorspellen

Etruskische grafschildering van een augur met littus of staf.
Scala

De dood van Turnus

Verrast door de tegenaanval van de Trojanen begonnen de Rutuliërs de moed te verliezen en weken terug. Aeneas spiedde het slachtveld af naar Turnus, klaar om hem in een gevecht van man tot man te doden en een definitief einde te maken aan de strijd. Op dat ogenblik greep Juturna in. Zij duwde Metiscus, de wagenmenner van Turnus, uit de wagen, nam zijn uiterlijk aan en vermeed angstvallig de plaats waar Aeneas zich bevond. Op die manier ging het gevecht nog een tijdlang door zonder dat de twee leiders elkaar tegenkwamen.

Venus fluisterde toen haar zoon het plan in om naar Laurentum op te rukken en zo de Latijnen te verrassen. Haar raad werd onmiddellijk opgevolgd. Gewapend met ladders, stormrammen en fakkels bestormden de Trojanen de muren van de stad. De burgers van Laurentum raakten in paniek door het onverwachte manoeuvre. Sommigen wilden de poorten al openen, anderen zochten wapens om zich te verdedigen. Toen Amata, de koningin, vanaf haar dakterras de vijand zag naderen en de fakkels op de huizen zag belanden, meende ze dat de strijd verloren was en Turnus was gesneuveld. Ze scheurde haar gewaad aan stukken, maakte een strop en hing zich op aan een balk.

Het bericht van haar dood verbijsterde de hele stad en de wanhoopskreten die vanaf de muren weerklonken, bereikten Turnus op het slachtveld. Hij gaf zijn wagenmenner, in wie hij intussen zijn zuster had herkend, het bevel om vliegensvlug naar de stad te rijden. Daar riep hij de twee legers toe om de strijd te staken en het wapengeweld over te laten aan hem en Aeneas zoals eerder was afgesproken.

Onmiddellijk weken de twee partijen uit elkaar en maakten plaats voor het tweegevecht. Aeneas, die zijn plaats op de muur verlaten had, begaf zich naar de kampplaats. In een gespannen stilte taxeerden de twee leiders elkaar enkele ogenblikken en stormden toen op elkaar af. Jupiter hield de weegschaal omhoog en legde in de twee schalen de gewichten van hun lot.

Turnus sloeg zo hard hij kon met zijn zwaard, maar het wapen brak op het door Vulcanus gesmede zwaard van Aeneas. Met het gevest in de hand bleef er Turnus niets anders over dan de vlucht. Aeneas zette de achtervolging in, maar werd gehinderd door de pijlwonde in zijn been. Vijfmaal liepen de twee mannen in een kring rond, tot ze een olijfboom passeerden, aan Faustus gewijd. In de stam stak een speer die Aeneas daar eerder in had gegooid. Hij probeerde het wapen los te wrikken om zo de snelle Turnus te doden, maar intussen verscheen Juturna ten tonele en voorzag haar broer van een nieuw zwaard. Verontwaardigd over de inmenging van de nimf, snelde Venus haar zoon te hulp en rukte de speer uit de olijfboom. Opnieuw stonden de twee mannen tegenover elkaar.

Terwijl het gevecht op aarde voortging, vermaande Jupiter zijn vrouw Juno. Niet langer mocht zij zich met de hulp van Juturna in de strijd mengen. Het lot van de twee mannen stond vast, niets of niemand kon daar verandering in brengen.

De oppergodin boog het hoofd en legde zich neer bij de wil van haar echtgenoot. Slechts één ding vroeg zij nog: als de Trojanen zich dan toch van Latium meester zouden maken, dan verlangde zij dat de oude naam van het land behouden bleef. Troje was bezweken en met haar de naam van de stad. Latium moest Latium blijven en de bewoners mochten geen Trojanen genoemd worden, maar Latijnen blijven heten. Jupiter glimlachte welwillend en stond zijn echtgenote haar wens toe. De twee volkeren zouden samensmelten en door één taal worden verenigd, het Latijn.

Juno knikte tevreden en trok zich terug, terwijl Jupiter besloot om een einde te maken aan Juturna's inmening in het tweegevecht. Hij stuurde een van de wraakgodinnen, geboren uit de Nacht, naar de aarde. Daar aangekomen veranderde het afschuwelijke gedrocht zich in een kleine vogel en fladderde heen en weer voor de ogen van Turnus die hierdoor in verwarring raakte.

Juturna herkende de wraakgeest en besefte dat Turnus' lot was bezegeld. Luid klagend bedekte zij haar hoofd met een sluier en dook de rivier in. Intussen wierp Turnus een zware steen naar Aeneas, maar hij trof geen doel. De Trojaan van zijn kant slingerde uit alle macht zijn speer naar de Rutuliër en doorboorde de dij van zijn tegenstander. Turnus viel neer, terwijl jammerkreten oprezen uit het Rutulische leger. Terwijl hij hem zo zag liggen, overwoog Aenaes even om zijn tegenstander te sparen, maar toen viel zijn oog op de gordel die Turnus droeg en die ooit aan Pallas had toebehoord die door de Rutuliër was gedood en van zijn wapenrusting was beroofd. Zonder nog langer te aarzelen doorboorde Aeneas met zijn zwaard de borst van zijn vijand. De strijd was gestreden, de overwinning was voor de Trojanen.

Het slotgevecht

Dat Vergilius zich heeft laten inspireren door de *Ilias* en de *Odyssee* van **Homeros** (circa 850 v.Chr.) blijkt nog maar eens uit het slot van zijn verhaal. Zoals Homeros de *Ilias* afsluit met een slotgevecht tussen Achilles en Hector, besluit Vergilius zijn epos met het duel tussen Aeneas en Turnus dat net als bij Homeros een achtervolging bevat. Homeros beëindigt zijn werk evenwel met een gedetailleerde beschrijving van Hectors begrafenis, zodat het verhaal langzaam uitdooft, terwijl dat bij Vergilius niet het geval is. De *Aeneis* eindigt abrupt met de dood van Turnus door de hand van Aeneas. Zelfs het directe gevolg van deze overwinning, het huwelijk van Aeneas met Lavinia, wordt niet verteld.

Het Latijn

Het verhaal over de tweestrijd tussen Turnus en Aeneas wordt door Vergilius aangewend om een verklaring te geven voor de naam van de taal die door de Romeinen werd gesproken. Op vraag van Juno zou die taal **Latijn** worden genoemd, naar de streek Latium. Tegelijkertijd omzeilt Vergilius op die manier de vraag waarom het niet de taal van de Trojaan Aeneas en zijn volgelingen was die de voertaal van Rome is geworden.

Het Romeinse alfabet was gebaseerd op het Etruskische alfabet dat op zijn beurt afgeleid was van het Griekse alfabet. Het Etruskisch leverde een aantal leenwoorden aan het Latijn, maar van een grote invloed op lexicaal vlak was geen sprake.

De dood van Turnus, 15de-eeuwse miniatuur, The British Museum, Londen

Aeneas' aankomst in Latium

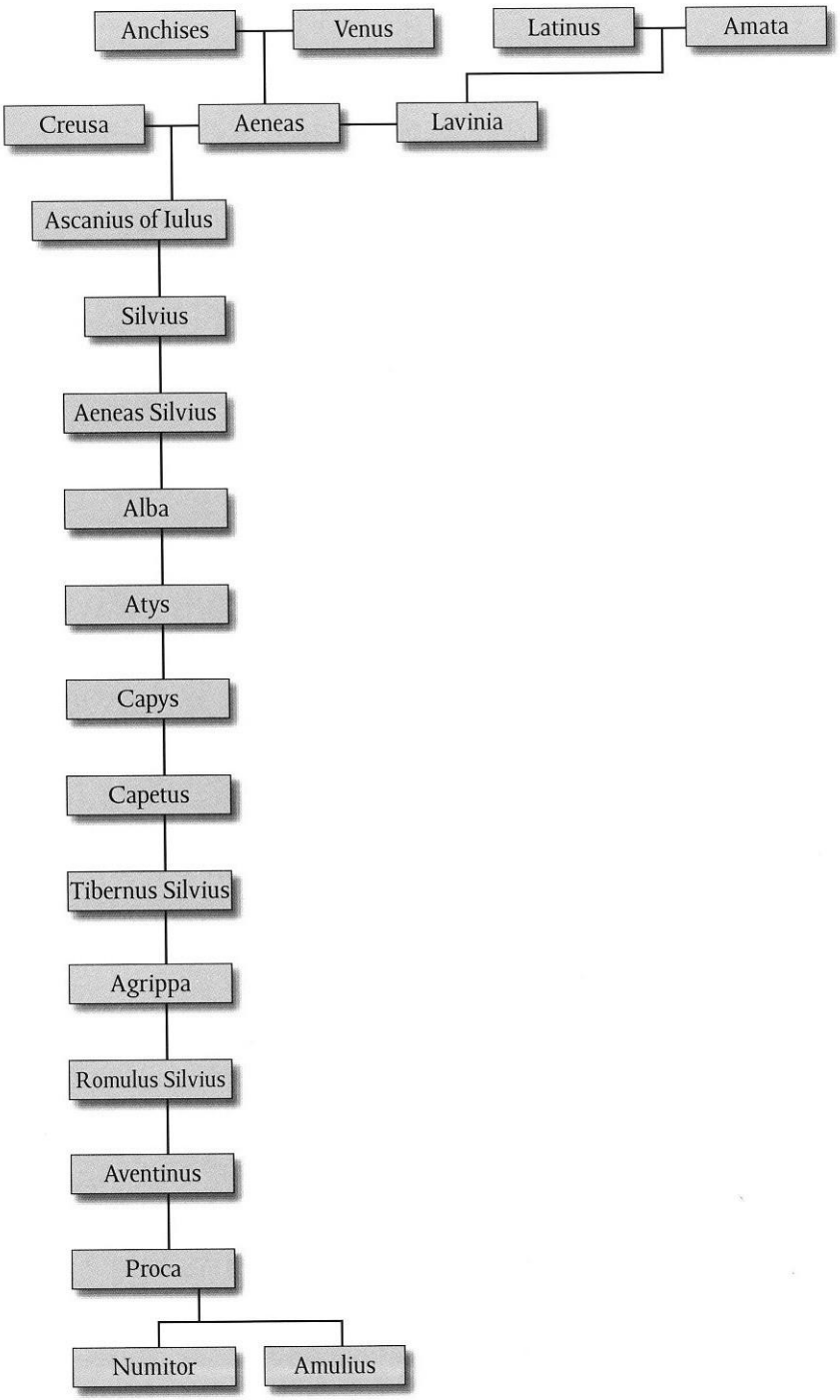
Met bovenstaand verhaal over Aeneas' overwinning in Latium eindigt dus de *Aeneis*, het lied van Aeneas, het epos van Vergilius. De Trojaanse prins die in de *Ilias* van Homeros geen belangrijke rol speelt, wordt door Vergilius tot nationale held en stamvader van de Romeinen verheven. Zijn verhaal over Aeneas' aankomst in Latium wordt door sommige auteurs echter anders verteld. Enkele voorbeelden:

Volgens Dionysius van Halicarnassus sloot Latinus, koning van de Aborigines, meteen bij Aeneas' aankomst vrede met de Trojanen en bevocht samen met hen de Rutuliërs. Aeneas trouwde daarna met Latinus' dochter Lavinia, maar een neef van koningin Amata, Tyrrhenus genoemd, sloot zich uit onvrede over Lavinia's huwelijk aan bij de Rutuliërs en werd hun leider. In de oorlog die volgde, viel zowel Latinus als Tyrrhenus. Aeneas erfde de troon, maar overleed tijdens een gevecht in het vierde jaar van zijn regering.

De omstandigheden waarin Aeneas' eerste contact met Latinus verloopt, zijn bij **Titus Livius** (59 v.Chr.-17 n.Chr.) ook enigszins anders. In Boek 1 van zijn historische werk *Ab urbe condita* (Vanaf de stichting van de stad) vertelt de auteur dat Aeneas kort na zijn aankomst in Latium met Lavinia trouwde en de stad Lavinium stichtte. Pas daarna ontstond de oorlog tussen enerzijds Turnus, koning van de Rutuliërs en vroegere verloofde van Lavinia, en anderzijds Aeneas en Latinus. De Rutuliërs werden verslagen, maar koning Latinus kwam om in de strijd. Turnus sloot vervolgens een bondgenootschap met Mezentius, de koning van de Etrusken. Opnieuw werd het land geteisterd door een gruwelijke oorlog en opnieuw kwam Aeneas als overwinnaar uit de strijd. Korte tijd later overleed hij.

Volgens de overlevering vond de val van Troje plaats in 1184 v.Chr. Aeneas zou Lavinium gesticht hebben in 1176 v.Chr. Ascanius op zijn beurt stichtte Alba Longa in 1152 v.Chr. De koningen van Alba Longa regeerden van 1152 tot aan de dood van Numitor. Enkele jaren eerder, in 753 v.Chr., was Romulus begonnen met de bouw van Rome.

Geneaologie van Romulus en Remus volgens Livius

Ascanius en zijn opvolgers

Vergilius laat er geen twijfel over bestaan dat **Ascanius** – of Iulus – de zoon is van Aeneas en Creusa, met zijn vader en grootvader weggevlucht uit het brandende Troje. Titus Livius geeft in Boek I van *Ab urbe condita* nog een andere mogelijkheid: Ascanius zou ook de zoon kunnen zijn van Aeneas en Lavinia, al vermeldt de auteur er meteen bij dat niemand de ware toedracht kent en dat het eigenlijk niet echt belangrijk is wie Ascanius' moeder was. Veel belangrijker – en daar zijn beide schrijvers het over eens – is dat Ascanius een zoon van Aeneas was.

Volgens Dionysius van Halicarnassus werd Aeneas dan weer opgevolgd door **Euryleon**. Over de identiteit van die Euryleon blijft de auteur vaag. Het is ofwel een andere naam voor Ascanius, ofwel de naam van een broer van Ascanius, die zelf kort na de val van Troje teruggekeerd was naar de stad. In elk geval betreft het een zoon van Aeneas.

Omdat de bevolking van Lavinium snel toenam, stichtte Ascanius ca 1152 v.Chr. een nieuwe stad, **Alba Longa**, aan de voet van de Albaanse heuvel. Het bestuur van Lavinium liet hij over aan zijn moeder – of stiefmoeder, al naargelang het verhaal. De rivier Albula, later Tiber genoemd, vormde de grens tussen het gebied van de Etrusken en de Latijnen.

Livius somt in Boek I, 2-3 van *Ab urbe condita* de afstammelingen op van Aeneas' zoon Ascanius of Iulus. Deze dynastie moest dienen om de tijdkloof tussen de val van Troje (1184 v.Chr.) en de legendarische stichtingsdatum van Rome (21 april 753 v.Chr.) op te vullen. De koningen zijn tevens de voorvaderen van Romulus en Remus met wier verhaal het tweede hoofdstuk van dit werk begint.

Na Ascanius regeerde zijn zoon **Silvius** die in de bossen geboren werd (*silva* = bos). Hij was de vader van **Aeneas Silvius** en de grootvader van **Latinus Silvius**. Alle koningen van Alba Longa hadden de bijnaam Silvius. Na Latinus kwam **Alba**, dan **Atys**, vervolgens **Capys**, dan **Capys Capetus**. Diens zoon **Tiberinus** verdronk bij het oversteken van de rivier Albula en gaf zo zijn naam aan de stroom. Na Tiberinus' zoon, **Agrippa**, werd **Romulus Silvius** koning. Door de bliksem getroffen, gaf hij het koningschap in handen van **Aventinus** die op een heuvel begraven werd die sindsdien zijn naam draagt. Na Aventinus werd **Proca** koning. Hij was de vader van **Numitor** en **Amulius**. Numitor was de oudste en erfde de troon, maar hij werd verdreven door zijn broer Amulius.

Sommige schrijvers, zoals **Lucius Cassius Dio** (150-235 n.Chr.) en Dionysius van Halicarnassus, geven een ietwat andere dynastie met een andere volgorde, andere namen of zelfs een andere afkomst van bepaalde koningen. Zo zou Silvius, Ascanius' opvolger, in werkelijkheid zijn halfbroer geweest zijn, de zoon van Aeneas en Lavinia. Hij won het pleit van Iulus, die hier als de zoon van Ascanius wordt voorgesteld, van wie – nog steeds volgens Dionysius van Halicarnassus – de *gens Julia* afstamde.

DEEL II

De stichting van Rome

De Romeinse wolvin met Romulus en Remus, het stadssymbool van Rome, 5de eeuw v.Chr., Museo del Palazzo dei Conservatori, Rome